

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Реєстраційний номер: 1
Дата реєстрації: 20.06.2025

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: «Громадсько-політична діяльність Павла Скоропадського
в еміграції (1918–1945)»

Виконав студент V курсу
заочного відділення
спеціальність: 014.03 «Середня
освіта. Історія»
Макогін Михайло Ігорович

Керівник: доц. Туряниця І.А.
Рецензент: доц. Головач А. Й.

Додаток до диплому
Зубанко А.І.
25.06.2025

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Історіографія.....	9
1.2. Джерельна база.....	23
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ДОБУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО	25
2.1. Суспільно-політичний розвиток української держави.....	25
2.2. Соціально-економічне становище українських земель.....	32
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ...39	
3.1. Ранні роки.....	39
3.2. Участь у війнах та ставлення до революції.....	40
3.3. Гетьманат.....	46
РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ (1918-1945)	56
4.1. Нові гетьманські рухи.....	56
4.2. Заснування Українського наукового інституту при Берлінському університеті.....	63
4.3. Відстоювання інтересів України перед офіційними колами Рейху.....	66
4.4. Оцінка діяльності.....	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	76

ВСТУП

Павло Скоропадський – одна з найвидатніших постатей української історії ХХ століття, чия політична діяльність справила значний вплив на розвиток національної ідеї, а також на становлення української державності в період важких історичних випробувань. Його діяльність на чолі Української Держави в 1918 році стала знаковою подією, але ще більший вплив на подальший хід української політики мала його роль в еміграції після поразки Української Народної Республіки та окупації території України більшовицьким режимом. Період еміграції Павла Скоропадського, зокрема його громадсько-політична діяльність у міжвоєнний період, вимагає детального вивчення, оскільки він був важливим етапом у розвитку української державницької ідеї та боротьбі за незалежність в умовах міжнародних та внутрішніх політичних викликів.

Вихід Павла Скоропадського в еміграцію після поразки Української Держави в 1918 році та його подальша діяльність у Німеччині та інших країнах Центральної Європи характеризуються прагненням зберегти ідеї національної незалежності України. Діяльність Скоропадського в еміграції полягала не тільки в боротьбі за відновлення незалежної української держави, але й у пошуку шляхів для співпраці з іншими національними рухами, що прагнули до незалежності в умовах післявоєнної Європи. Крім того, важливим аспектом його роботи в еміграції було формування концепцій щодо зовнішньої політики, військової та економічної стратегії для майбутнього українського державотворення.

Тема дослідження «Громадсько-політична діяльність Павла Скоропадського в еміграції (1918–1945)» є **актуальною**, оскільки вона дозволяє не лише глибше зрозуміти політичну спадщину Скоропадського, але й оцінити його вплив на українську політику на етапі, коли Україна перебувала під впливом численних зовнішніх сил, зокрема більшовицької Росії, нацистської Німеччини, а також Польщі та інших європейських

держав. Міжнародний контекст цієї діяльності, а також погляди Скоропадського на проблеми української національної ідентичності, незалежності та міжнародної політики надають цьому дослідженню важливого значення.

Актуальність цієї теми обумовлена потребою більш глибокого розуміння ролі української еміграції в боротьбі за національну незалежність в період між двома світовими війнами, а також важливістю дослідження впливу лідерів еміграції, таких як Павло Скоропадський, на політичний ландшафт того часу. Робота дозволить не лише уточнити політичну спадщину Скоропадського, але й дасть змогу розглянути еміграційну діяльність як важливий елемент національно-визвольної боротьби українського народу.

Об'єктом дослідження є Павло Скоропадський як особистість в українській історії.

Предмет дослідження – громадсько-політична діяльність Павла Скоропадського в еміграції (1918-1945).

Метою роботи є на основі опрацьованої літератури та джерел здійснити комплексне дослідження громадсько-політичної діяльності Павла Скоропадського в еміграції в період з 1918 по 1945 рік, зокрема його участі в організаціях, що об'єднували українську еміграцію, а також аналіз його політичних ініціатив, які мали на меті відновлення української незалежності.

Основними завданнями дослідження є:

1. Опрацювати наявну історіографічну базу з досліджуваного питання, проаналізувати доступні джерела;
2. Подати загальну характеристику українських земель у добу Павла Скоропадського;
3. Розглянути історичну постать Павла Скоропадського: ранні роки, участь у війнах та ставлення до революції, гетьманат;

4. Дослідити громадсько-політичну діяльність Павла Скоропадського в еміграції (1918-1945): нові гетьманські рухи, заснування Українського наукового інституту при Берлінському університеті, відстоювання інтересів України перед офіційними колами Рейху, провести оцінку його діяльності.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно дає можливість поглибити знання про громадсько-політичну діяльність Павла Скоропадського в еміграції, а також про роль української еміграції в боротьбі за національну незалежність у період після поразки Української Народної Республіки та формування нових політичних реалій у Східній Європі. Дослідження дозволяє уточнити і розширити теоретичні уявлення про вплив української еміграції на політичні процеси в Україні в умовах зовнішнього тиску та внутрішніх криз. Воно також сприяє глибшому розумінню процесів національного самоусвідомлення та мобілізації українців у міжвоєнний період, коли державність була втрачена, а національна ідея залишалась актуальною для багатьох поколінь.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їхнього використання для створення навчальних і навчально-методичних посібників з історії; для дипломних і курсових досліджень. Результати цього дослідження можуть бути корисними для підготовки навчальних матеріалів з історії України, зокрема для курсу з новітньої історії України, історії української еміграції та політики державного будівництва в умовах війни і еміграції. Практична цінність роботи також полягає у можливості її використання в організації лекцій, семінарів та конференцій, присвячених історії української еміграції та її політичної діяльності в міжвоєнний період.

Наукова новизна даного дослідження полягає в комплексному та детальному вивченні громадсько-політичної діяльності Павла Скоропадського в еміграції в період з 1918 по 1945 роки, що дозволяє повному оцінити його роль у розвитку української політичної думки та

боротьбі за національну незалежність в умовах міжвоєнної Європи. У рамках дослідження:

1. Показано новий погляд на еміграційну діяльність Павла Скоропадського. Дослідження вперше в такому обсязі та систематизовано розглядає діяльність Павла Скоропадського в еміграції як важливий етап його політичної кар'єри. Раніше увага дослідників більше зосереджувалася на його ролі в період гетьманату 1918 року, тоді як період його еміграційної діяльності залишався менш вивченим. Це дослідження заповнює цю прогалину, виявляючи нові аспекти його діяльності в контексті міжвоєнної політики.

2. Подано інтерпретацію оцінок діяльності Павла Скоропадського в науковій літературі. Вперше здійснено комплексний аналіз різних підходів до оцінки політичної діяльності Павла Скоропадського в еміграції в наукових працях українських та зарубіжних істориків. Цей аналіз дозволяє зрозуміти зміни в оцінках його діяльності від радянського періоду до сучасного етапу, а також визначити, як зміна політичних реалій впливала на інтерпретацію його спадщини.

3. Визначено вплив еміграційної діяльності на майбутнє української державності. Особливо важливим є те, що дослідження дозволяє визначити, як громадсько-політична діяльність Павла Скоропадського в еміграції вплинула на подальший розвиток української державницької ідеї та рухів, що сприяли відновленню незалежності України в середині ХХ століття.

Таким чином, наукова новизна цього дослідження полягає в глибокому аналізі політичної діяльності Павла Скоропадського в еміграції, який дозволяє внести нові аспекти в історіографію дослідження української еміграції, а також переглянути його роль у формуванні політичної стратегії українського національного руху в період між двома світовими війнами.

Територіальні межі дослідження охоплюють основні країни та регіони, в яких Павло Скоропадський здійснював свою громадсько-політичну діяльність у період еміграції. Основною територією, пов'язаною

з його діяльністю, є Німеччина, де Скоропадський проживав значну частину часу після 1918 року. Саме в Німеччині відбувалися численні важливі зустрічі, конференції та політичні переговори, які мали безпосередній вплив на подальшу боротьбу за українську незалежність. Також важливими територіями були Польща та Чехословаччина, де він підтримував зв'язки з українською еміграцією, а також з урядами цих країн.

Крім того, діяльність Скоропадського пов'язана з іншими європейськими країнами, зокрема Австрією та Францією, де він брав участь у міжнародних зібраннях, що обговорювали політичну ситуацію в Європі та перспективи української державності. Важливими також були зв'язки з США та Канадою, де проживала значна частина української діаспори, що підтримувала його політичні ініціативи.

Подекуди для висвітлення окремих аспектів теми відбувався вихід за вказані територіальні межі, зокрема розглядалися історичні події і на території України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1918 по 1945 рік, що включає найважливіші етапи діяльності Павла Скоропадського в еміграції. 1918 рік є ключовим моментом, оскільки саме в цьому році Павло Скоропадський був проголошений гетьманом Української Держави, а після поразки Української Народної Республіки він змушений був емігрувати. Дослідження охоплює період його діяльності на політичній сцені Європи в умовах еміграції, коли він активно працював над відновленням української державності та підтримкою українського національного руху.

Кінець хронологічного періоду 1945 року обраний через завершення Другої світової війни, яка змінила міжнародний політичний порядок, а також стала періодом, коли останні спроби відновлення незалежності України через зовнішню підтримку були фактично припинені, а сам Скоропадський помер у 1945 році. Таким чином, хронологічні рамки дослідження дозволяють вивчити весь період активної діяльності Павла Скоропадського в еміграції, включаючи важливі політичні події, зустрічі та

формування стратегій національного відродження в умовах міжнародного тиску.

Іноді для більш логічного та кращого викладу матеріалу ми виходили за вказані хронологічні межі.

У даній дипломній роботі застосовуватимуться різноманітні **методи історичного дослідження**, що дозволяють комплексно та всебічно вивчити громадсько-політичну діяльність Павла Скоропадського в еміграції та аналізувати ключові аспекти його життя та діяльності в контексті української історії ХХ століття:

1) метод історичної реконструкції (дозволяє відновити події та процеси, що відбувалися в історії, за допомогою аналізу джерел та документів. Вивчаючи життєвий шлях Павла Скоропадського, зокрема його участь у війнах, революціях та громадсько-політичній діяльності в еміграції, метод історичної реконструкції дає змогу відновити деталі його політичної діяльності та з'ясувати вплив на події того часу);

2) метод порівняльного аналізу (використано для порівняння діяльності Павла Скоропадського з іншими політичними діячами того часу, а також для оцінки його впливу на розвиток української політики в умовах еміграції. Порівняння дозволить краще зрозуміти характер його політичних ініціатив у контексті міжнародних відносин та національно-визвольних рухів);

3) документальний метод (для вивчення громадсько-політичної діяльності Павла Скоропадського в еміграції було використано аналіз різноманітних архівних матеріалів, листів, мемуарів, офіційних документів, що стосуються діяльності Українського наукового інституту, а також відносин Скоропадського з офіційними колами Рейху. Аналіз таких джерел дозволяє відтворити картину того, як саме Павло Скоропадський намагався реалізувати політичні ініціативи та стратегії для відстоювання інтересів України);

4) метод інтерпретації джерел (використання цього методу дозволяє глибше зрозуміти зміст та значення первинних джерел, зокрема публікацій, мемуарів, звітів та інших документів, що пов'язані з діяльністю Павла Скоропадського в еміграції. Інтерпретація джерел дозволяє реконструювати його політичну позицію, визначити основні мотиви та прагнення, що керували його діями в умовах еміграції);

5) метод критичного аналізу (використовувався для оцінки громадсько-політичної діяльності Павла Скоропадського, що дозволило проаналізувати різні погляди та оцінки його діяльності, як з боку сучасників, так і з боку пізніших історичних інтерпретацій. Цей метод дозволив з'ясувати рівень впливу його політичних ідей на події того часу та на подальший розвиток українського національного руху).

Застосування цих методів дало можливість всебічно вивчити громадсько-політичну діяльність Павла Скоропадського в еміграції, оцінити її значення в контексті української політичної історії та розкрити вплив його дій на процеси державного будівництва і національного відродження України в умовах міжвоєнного періоду.

Структура й обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Загальна кількість робіт, присвячених князю Павлу Скоропадському, дуже велика. Однак лише незначна частина їх зберігає нині наукову цінність.

Дослідження, присвячені історичній постаті Павла Скоропадського, можна розділити на 2 основні групи – радянські та періоду незалежної України.

1. Радянська історіографія. Період радянської влади в Україні позначений системним викривленням історії на користь офіційної ідеології. Тому діяльність Павла Скоропадського, який був одним з лідерів українського буржуазного націоналізму, сприймалася як антирадянська. У радянській історіографії Скоропадський зазвичай був оцінений як реакційний діяч, що став на шлях співпраці з німецьким імперіалізмом. Його гетьманат розглядався через призму запровадження авторитарного режиму, а його політика – як відмовлення від ідеї соціальної революції. Одним із основних джерел радянської інтерпретації історії стали роботи, що виправдовували більшовицьку ідеологію та її боротьбу з «буржуазними націоналістами», до яких зараховувався і Скоропадський.

Варто зазначити, що більшість робіт, присвячених Скоропадському в радянській історіографії, мала виразно політичну заангажованість. Серед таких робіт можна згадати статті в енциклопедіях та підручниках, які представляли його діяльність як протистояння більшовицьким силам і національним прагненням українського народу. Ці дослідження, переважно російськомовні, у нашій роботі розглядати не будемо.

Все ж, у цей період вийшло кілька праць, які розглядали діяльність Павла Скоропадського без радянської заангажованості. Це праці, які вийшли за кордоном.

Зокрема, брошура «Самостійник чи федераліст? Правда про Гетьмана Павла Скоропадського» (1935) [52] є важливим джерелом для вивчення постаті Павла Скоропадського, особливо в контексті контрверсій, що виникли навколо його діяльності в період Української Держави 1917-1919 рр. Видана Союзом гетьманців державників Америки, ця публікація є відповіддю на численні брехливі наклепи і політичні маніпуляції, які супроводжували ім'я Скоропадського протягом багатьох років, зокрема в радянській історіографії. Брошура ставить за мету пояснити справжню роль Павла Скоропадського в історії України, підкреслюючи його вклад у визволення України від більшовицького ярма та в боротьбі за відбудову української державності. Автор, скоріше за все, намагається реабілітувати образ Скоропадського, знявши з нього ярлик «федераліста» і наголошуючи на його патріотизмі та спробах створити незалежну українську державу. Ця публікація є важливою для розуміння, як гетьман Скоропадський був сприйнятий в еміграції, а також для аналізу того, як сприйняття його спадщини змінювалось в умовах політичних ідеологій 20-го століття.

Книга Антіна Кущинського «Гетьман Павло і гетьманіч Данило Скоропадські» (1968) [38] є важливим історико-біографічним дослідженням, що висвітлює життєвий шлях та діяльність двох видатних представників родини Скоропадських – Павла Скоропадського та його сина Данила. Антін Кущинський, підполковник Армії УНР, історик і публіцист, прагнув познайомити читачів з біографією гетьмана Павла Скоропадського, його родоводом та роллю в українському державотворенні. Автор розглядає його діяльність як гетьмана Української Держави, підкреслюючи його державницькі ініціативи та зусилля в умовах складної політичної ситуації початку ХХ століття. У книзі також розповідається про його сина, Данила Скоропадського, який мав продовжити справу свого батька, і зображується духовний обрис цієї постаті, що мала значення для відновлення української державності. Це видання є важливим для вивчення не тільки історії родини Скоропадських, але й для розуміння того, як політичні роди впливали на

історичні процеси в Україні, а також на ідеали та спадкоємність українського національного руху.

3. Історіографія незалежної України (1991-2011 рр.). З проголошенням незалежності України у 1991 році розпочався новий етап в історіографії, який відкрив нові можливості для вивчення історії України без політичних обмежень радянської доби. Зокрема, діяльність Павла Скоропадського почала отримувати нову оцінку, що дозволяло розглядати його не лише як представника української буржуазії, але й як важливого політичного діяча, який намагався знайти шляхи для збереження української державності в умовах великих геополітичних змін.

Одним з перших серйозних досліджень стала праця Г. Шовкопляса та І. Шовкопляса [27], що вийшла в середині 1990-х років. Це була біобібліографічна робота, яка збила основні матеріали про життя та діяльність Павла Скоропадського. Автори підготували ґрунтовний огляд документальних джерел і літератури, що стосувались цієї фігури. Робота не тільки узагальнила інформацію, яка була доступна на той час, але й стала важливим внеском у вивчення цієї постаті, оскільки багато матеріалів були опубліковані вперше.

Водночас, після 1991 року почали з'являтися роботи, які досліджували політичну діяльність Скоропадського в більш широкому контексті української національної історії. У багатьох випадках дослідження діяльності Скоропадського ставало частиною більш загальних робіт, присвячених державотворчим процесам в Україні на початку ХХ століття. Так, роботи В. Горелова (1993), Ф. Проданюк (1993) [49], С. Бушак (1998) [20], М. Васильєва (1998) [21] та ін. були одними з перших, що звернулись до питання українського національного руху, вивчаючи його в контексті перших спроб побудови незалежної держави. Автори зробили акцент на політичних і дипломатичних аспектах гетьманату та проаналізували внутрішні та зовнішні чинники, які вплинули на його діяльність. Ці

дослідження стали важливим кроком до більш глибокого аналізу спадщини Павла Скоропадського після 1991 року.

У період з 2000 по 2010 рік в українській історіографії спостерігається значне поживлення досліджень, пов'язаних з постаттю Павла Скоропадського, що стало можливим завдяки науковому та інформаційному розвитку після здобуття незалежності. Протягом цього періоду було значно більше уваги приділено вивченню не тільки його ролі під час Гетьманату 1918 року, але й його діяльності в еміграції, а також складним внутрішньополітичним та міжнародним відносинам, у яких він брав участь.

Однією з важливих робіт цього періоду є стаття О. Гавриленка та І. Логвиненка (2000) [23], де розглядалися причини та наслідки гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року, що призвів до приходу Павла Скоропадського до влади. Вони аналізували політичну ситуацію в Україні, що сприяла його приходу на трон, а також оцінювали його реформаторську діяльність.

Важливими працями в цей період є дослідження П. Гай-Нижника (2000) [25], який вивчав зовнішньополітичні відносини Павла Скоропадського. П. Гай-Нижник окреслив основні напрямки його дипломатичної діяльності під час правління, а також намагався показати, як Скоропадський намагався налагодити зв'язки з Німеччиною та іншими державами. Його статті [23;24;26] допомогли детальніше зрозуміти політичні мотиви Скоропадського, а також відображали дипломатичні стратегії того часу.

Монографія Г. Папакіна «Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історикоархівні нариси» (2003) [45] є першим комплексним джерелознавчим дослідженням, присвяченим життю і діяльності Павла Скоропадського. Ця праця виводить Скоропадського з тіні тривалого ігнорування або негативних оцінок, що зустрічалися в історіографії, та пропонує новий погляд на його роль в українській історії, зокрема в контексті епохи Української революції 1917-1921 років. Г.

Папакін намагається об'єктивно оцінити діяльність Скоропадського, враховуючи його стосунки з іншими історичними діячами, як ідеологічними опонентами (зокрема М. Грушевським) та союзниками (К. Маннергейм). Книга побудована на основі маловивчених архівних документів, що дозволяє автору пропонувати нові інтерпретації і факти, котрі раніше не були доступні для наукового обговорення. Папакін розглядає Скоропадського не лише як політичну фігуру, а й як культурного діяча, спадкоємця славетного гетьмансько-старшинського роду, що має важливе значення для національної ідентичності України. Праця є підсумком понад 10-річної наукової роботи автора і є важливим внеском у вивчення історії української державності, адресована науковцям, архівістам та всім, хто цікавиться історією України.

Окремі дослідники почали активно аналізувати його політичну діяльність після поразки Української Держави та його спроби зберегти українську державність за кордоном.

Одним із важливих кроків у цьому напрямку стало дослідження Ю. Булгакова, який в дисертації «Життя та діяльність Павла Скоропадського» (2011) [17] аналізує його політичну спадщину в контексті історії України 1917-1920 рр. Ю. Булгаков також вивчає реакцію на діяльність Скоропадського в період незалежної України, що дозволяє зрозуміти, як змінювались оцінки його політичної спадщини на тлі нових національних ідеологій. Булгаков звернув увагу на те, як після 1918 року діяльність Скоропадського в еміграції вплинула на розвиток української політичної думки та формування політичних рухів, що мали на меті відновлення незалежності України. Булгаков аналізував не лише внутрішні політичні ініціативи Скоропадського, а й його дипломатичні зусилля на міжнародній арені.

У 2004 році вийшла стаття В. Головченка «Скоропадський Павло Петрович» для «Української дипломатичної енциклопедії» [28], що стала важливим внеском в історіографію вивчення дипломатичних аспектів

діяльності Павла Скоропадського. Це дослідження акцентує увагу на його дипломатичних зусиллях, спрямованих на пошук міжнародної підтримки для незалежності України, а також на відносинах із німецькими та іншими європейськими державами під час та після його гетьманства.

До кінця 2000-х років вийшли кілька робіт, які звертали увагу на взаємодію Павла Скоропадського з іншими діячами українського національного руху, а також на спроби відновлення української незалежності через міжнародну дипломатію. Однією з таких праць є робота Л. Масенка (2005) [41], яка вивчала відносини Скоропадського з іншими емігрантськими лідерами, а також його намагання зберегти українську національну ідентичність за кордоном. Л. Масенко проаналізував політичні ініціативи Скоропадського, які мали на меті залучення міжнародної підтримки для незалежної України.

Також важливою працею є книга О. Реєнта (2003) [50], що надає огляд життєвого шляху Павла Скоропадського і детально розглядає його державницьку діяльність. О. Реєнт намагається побачити Скоропадського не лише як політичного діяча, але й як частину історії української національної ідеї, підкреслюючи важливість його спроб відновити незалежність у період між світовими війнами.

Книга Ю. Фігурного «Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі» (2008) [55] є важливим науковим дослідженням, що аналізує роль Павла Скоропадського у процесах державотворення та етнонацієтворення в Україні. Автор розглядає ці процеси через призму українознавства, зосереджуючи увагу на вивченні того, як діяльність Скоропадського сприяла формуванню української національної ідентичності в умовах, коли Україна була піддана численним зовнішнім та внутрішнім викликам. Книга була підготовлена в рамках науково-дослідної роботи «Український етнос у світовому часопросторі», що фінансувалась за рахунок державного

бюджету і виконувалася під керівництвом професора П. Кононенка в НДІ українського етнології.

У роботі Ю. Фігурний детально аналізує не лише державницькі ініціативи Скоропадського, але й його етнонацієтворчі зусилля, що включали розвиток культурних, соціальних та політичних інститутів для підтримки українського етносу. Праця є корисною для учнів, студентів, викладачів, аспірантів, а також для всіх, хто цікавиться українською історією та етнологією, адже вона дає можливість глибше зрозуміти складність та багатогранність діяльності гетьмана, а також його вплив на формування сучасної української нації.

Після 2010 року в українській історіографії продовжувався розвиток досліджень, присвячених Павлу Скоропадському, зокрема його політичній та дипломатичній діяльності, а також ролі у національному відродженні України в умовах еміграції. Відзначалося поглиблене вивчення різних аспектів його життя, зокрема тих, що стосуються його взаємодії з іншими політичними силами та країнами, а також його впливу на формування української ідентичності.

Одним з основних здобутків цього періоду є праця Ю. Булгакова – дисертація «Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991-2011 рр.» (2011). Це дослідження стало важливим етапом у вивченні спадщини Павла Скоропадського після 1991 року, оскільки автор проаналізував, як змінювались оцінки цієї постаті в українській історіографії протягом двадцяти років незалежності України. Булгаков звернув увагу на численні наукові праці, що вийшли за цей час, та досліджував основні напрямки вивчення Скоропадського, зокрема акцентуючи увагу на його політичній діяльності в період гетьманства та в еміграції.

У 2012 році Булгаков та С. Павленко опублікували бібліографічне дослідження [19], яке стало важливим внеском у вивчення діяльності Павла Скоропадського в українській історіографії. Це видання містить не тільки

огляд публікацій, але й дає аналіз того, як розвивалась наукова думка стосовно цієї постаті в Україні.

Окремим напрямком вивчення постаті Павла Скоропадського стало дослідження його дипломатичних ініціатив та спроб відстояти інтереси України на міжнародній арені. Зокрема, у 2011 році була опублікована стаття Пиріга Р. в «Політичній енциклопедії» [48], де аналізуються його відносини з великими європейськими державами, зокрема Німеччиною, а також його спроби утримати незалежність України в умовах загрози зовнішнього втручання. Це дослідження допомагає розкрити нові аспекти діяльності Скоропадського, зокрема в контексті його спроб організувати військово-дипломатичні союзи.

У 2013 році вийшла стаття В. Рум'янцева «Павло Скоропадський в українському державотворенні» [51], яка присвячена оцінці його ролі в історії державотворення України. Це дослідження дозволяє оцінити, наскільки важливою була його політична діяльність для розвитку національних ідей та державницьких ініціатив. Рум'янцев підкреслює, що, незважаючи на поразку гетьманату, діяльність Скоропадського залишила глибокий слід у подальших процесах національного відродження України.

Книга «АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського» (2018), упорядкована Ігорем Сюдюковим за загальною редакцією Лариси Івшиної [58], є значним внеском у вивчення історії Української Держави та її лідерів. Це колективне видання, яке аналізує діяльність Павла Скоропадського та його гетьманат в контексті української історії і національного відродження. Автори та дослідники у книзі звертають увагу на те, чому 100-річна історія Гетьманату залишалася на маргінесі суспільної пам'яті і чому необхідно повернути ці знання для відновлення історичної справедливості. Книга порушує важливі питання, зокрема, чому спадщина Скоропадського і події 1917–1918 років були забуті. Вона показує, як важливо відновити зв'язок між минулим і теперішнім для розуміння політичної традиції, яку продовжують сучасні покоління українців.

Відповідаючи на ці питання, книга підкреслює важливість пам'яті про гетьмана Павла Скоропадського для формування вільного і незалежного народу. «АВЕ...» є значущим для вивчення спадщини Гетьманату та національної історії, а також для відновлення історичної пам'яті про важливі події та особистості, що вплинули на хід українського державотворення.

Книга Д. Яневського «Грушевський. Скоропадський. Петлюра» (2020) [57] є важливим дослідженням, яке намагається сформувати цілісне і несуперечливе уявлення про феномен національних протодержавних утворень на території України в 1917–1920 роках. Д. Яневський досліджує ключові постаті цього періоду, зокрема Павла Скоропадського, аналізуючи їхню роль у національно-визвольних змаганнях і державотворенні. Особлива увага приділяється постаті Павла Скоропадського з аналізом його політики, поглядів на майбутнє України та труднощів, з якими він зіткнувся під час правління в умовах міжнародних і внутрішніх політичних криз.

Книга також займається розвінчанням міфів, сформованих навколо подій цього періоду, таких як національно-визвольні змагання та революція, розглядаючи їх не через призму радянської пропаганди чи сучасних політичних інтерпретацій, а через об'єктивний науковий підхід. Д. Яневський прагне дати читачеві чітке розуміння того, що насправді відбувалося в Україні в буремні роки 1917–1920, та оцінити вплив цих подій на формування сучасної української держави.

Таким чином, сучасна українська історіографія постійно розвивається, переосмислюючи спадщину Павла Скоропадського та його роль у процесах національного відродження України.

Отже, радянська та українська історіографія відрізняються значною мірою в оцінці діяльності Павла Скоропадського та його ролі в історії України, що зумовлено різними політичними контекстами та ідеологічними підходами. У радянський період історіографія була глибоко заангажована офіційною ідеологією, що відображало необхідність підтримки більшовицької влади і засудження всіх, хто стояв на шляху її утвердження.

У радянських дослідженнях Павло Скоропадський часто зображувався як реакційний діяч, що став на бік німецького імперіалізму і протистояв соціалістичним ідеям. Його гетьманат був оцінений як антинародний, а його співпраця з Німеччиною трактувалася як зрада національних інтересів. Це підкріплювалося численними статтями та підручниками, що мали на меті підтримувати більшовицьку ідеологію і боротьбу з «буржуазними націоналістами».

Натомість після здобуття незалежності України в 1991 році історіографія почала переосмислювати діяльність Павла Скоропадського. Відкриття нових архівних матеріалів та відсутність ідеологічних обмежень дозволили науковцям об'єктивно вивчити його діяльність як частину українського національного руху. В Україні почали з'являтися праці, які розглядали Скоропадського не лише як представника буржуазії, але й як важливого політичного діяча, що намагався зберегти українську державність у складних геополітичних умовах. Також почали висвітлюватися дипломатичні зусилля гетьмана та його роль у міжнародних відносинах, що дозволило сформуванню нового, більш позитивного уявлення про його спадщину в контексті національного відродження.

У західній історіографії тема Павла Скоропадського й Української Держави 1918 року представлена в дослідженнях німецьких, англомовних, польських і канадських істориків, які розглядають гетьманат як одну з ключових спроб побудови модерної української державності в добу краху імперій.

Німецький історик Франк Гольчевський у низці своїх публікацій, зокрема в статті «Deutschlands Ukraine-Politik 1918–1926» (Nationalities Papers, 1996) [63], послідовно аналізує політику Німеччини щодо України під час та після Першої світової війни. Автор підкреслює, що підтримка Павла Скоропадського з боку кайзерівської Німеччини була не результатом ідеологічної спорідненості, а прагматичним кроком, спрямованим на створення буферної зони між Німеччиною та більшовицькою Росією.

Гольчевський наголошує на подвійності позиції самого Скоропадського: з одного боку, він декларував прагнення до незалежності України, з іншого – виявляв певну прихильність до імперської ієрархії та централізованих моделей влади [63].

У контексті аналізу внутрішньої політики Скоропадського дослідник вказує на обмежену соціальну базу режиму, наголошуючи, що «гетьманське правління ґрунтувалося головним чином на підтримці великих землевласників, імперських офіцерів та німецької військової адміністрації» [63]. Особливої уваги заслуговує критика авторитарного стилю управління, а також віддаленість гетьмана від революційного українського селянства й демократичних тенденцій, що виникли після Лютневої революції.

Канадський історик українського походження Пол Роберт Маґочі у фундаментальній праці *History of Ukraine: The Land and Its Peoples* подає збалансовану оцінку правління Павла Скоропадського. Він розглядає гетьманат як спробу запровадити стабільну, ієрархічну форму влади в умовах постреволуційного хаосу. Маґочі визнає адміністративну ефективність гетьманського режиму, особливо в питаннях фінансової стабілізації, розвитку освіти та науки (заснування УАН, нові університети), проте вказує на те, що відсутність широкої суспільної підтримки зробила цей проєкт недовговічним [66].

Дослідження, укладене Базилем Керскі та Анджеєм Станіславом Ковальчиком – *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse*, – подає образ Скоропадського через призму спогадів та інтерв'ю з Богданом Осадчуком. У цьому контексті гетьман постає не лише як політик-реаліст, а й як символ консервативної, легітимістської традиції української еліти, яка шукала підтримки не серед революційних мас, а в європейських геополітичних центрах. Через особисті роздуми та діалог Осадчука виявляється цілісна концепція Скоропадського як діяча, який до кінця

залишався прихильником порядку, європейської моделі держави та культурної модернізації [60].

Таким чином, у західній історіографії Павло Скоропадський інтерпретується як складна й суперечлива фігура: модернізатор із консервативною основою, прагматик, що діяв у рамках геополітичної залежності, але не втратив бачення Української держави як самостійного проекту. Його спадщина аналізується в контексті постімперського простору та альтернативних моделей української державності на початку ХХ століття.

У шкільних підручниках з історії України для 9 класу, зокрема в посібниках за редакцією О. Турченка та О. Струкевича, період правління Павла Скоропадського та утворення Української Держави в 1918 році висвітлюється як важливий, але суперечливий етап українського державотворення.

У підручнику О. Струкевича [53] події весни 1918 року подаються як переломні. Пояснюється, що Скоропадський прийшов до влади внаслідок державного перевороту, який відбувся за підтримки німецьких військ. У тексті зазначено, що переворот було зумовлено нездатністю Центральної Ради налагодити економічну ситуацію, задовольнити вимоги німецької сторони щодо постачання продовольства, а також встановити ефективну систему управління.

Гетьманська влада представлена як авторитарна, яка скасувала закони Центральної Ради, розпустила її установи та відновила право приватної власності. Учням наголошується, що Павло Скоропадський намагався стабілізувати державу: були відкриті Київський і Кам'янець-Подільський українські університети, створено Українську академію наук, розвивалася система української середньої освіти.

Разом з тим у підручнику критично оцінюється обмеження демократичних прав і свобод, підтримка великих землевласників, непопулярність гетьмана серед селянства й робітництва. Прямо вказується,

що гетьманський режим втратив підтримку значної частини населення через орієнтацію на колишні імперські еліти й недостатню увагу до соціального захисту.

Особливу увагу приділено подіям листопада–грудня 1918 року: Директорія, яку очолив Володимир Винниченко, почала повстання проти гетьмана. Уже 14 грудня Павло Скоропадський зрікся влади й залишив Київ. Учням подається висновок, що період гетьманату був спробою створити українську державу з сильною централізованою владою, проте брак соціальної підтримки й залежність від зовнішньої сили (Німеччини) зумовили його швидкий крах [53].

Підручник О. Турченка [54] подає постать Павла Скоропадського у ширшому історико-політичному контексті. Наголошується, що гетьман взяв владу під час німецької окупації після падіння Центральної Ради й спробував реалізувати консервативну модель державності, орієнтовану на стабільність і порядок. Учням повідомляється, що головною метою гетьманського режиму було «відновлення традиційної форми правління на українських землях» та встановлення «сильної і авторитетної влади».

Звертається увага на програмні документи Української Держави, в яких ішлося про план федералізації, наявність президентської влади (у вигляді гетьмана), створення національної армії та використання державного контролю над природними ресурсами. Ці ідеї описуються як спроба знайти компроміс між модерним авторитаризмом і українським національним рухом.

Проте водночас автори підручника не оминули критики гетьманської політики. Учням пояснюється, що Скоропадський спирався на російську бюрократію та офіцерство, що викликало незадоволення серед української інтелігенції та селян. Прямо зазначено, що союз із Німеччиною і спроба відновлення елементів дореволюційної імперської системи були основними чинниками втрати легітимності режиму в очах населення.

Детально представлено події організації опозиції – створення Українського Національного Союзу, діяльність Володимира Винниченка й Симона Петлюри, формування Директорії. Акцентовано, що саме відновлення «єдиної Росії» у зверненні Скоропадського 14 листопада стало безпосереднім поштовхом до вибуху антигетьманського повстання. Зрештою, підкреслюється, що гетьманат не зміг збудувати тривку державну систему й втратив підтримку через відсутність соціального діалогу з народом [52].

1.2. Джерельна база

У роботі використані всі основні види джерел: документальні, оповідальні (нарративні) і проміжні, що займають між ними епістолярні джерела.

Цінним історичним джерелом є мемуарна література. Особливу увагу привертають спогади та щоденники, але звернення до них вимагає критичного підходу, співставлення з іншими документами. Перш за все варто згадати мемуари Д. Дорошенка [2], спомини В. Андрієвського [1], щоденники І. Майстеренка [8], спогади О. Войнаренка [5], в яких подається опис економічного і політичного життя тогочасної України, а також міститься певний аналіз періоду правління гетьмана П. Скоропадського. Не можна обминути увагою і спомини самого гетьмана Павла Скоропадського [11], в яких він докладно розповідає про становище в Україні і свій особистий шлях до створення Української Держави, висловлює погляди на розв'язання багатьох політичних і економічних питань.

Джерелами, що використовувалися при написанні роботи, як за інформаційною значимістю, так і за питомою вагою у складі джерельної бази, є документальні – акти державного законодавства. Розглянуто було Закони про тимчасовий державний устрій України [7] – другий офіційний документ Української Держави, який иконував роль тимчасової конституції правління за гетьмана Павла Скоропадського.

Важливим джерелом є «Jubilee publication of "Batkivschyna" dedicated to the 60th Anniversary of Ukrainian Hetman (Monarchic) State reestablished by Paul Skoropadsky April 29th 1918» (1978) [12]. Ця публікація, видана з нагоди 60-річчя відновлення Гетьманської Української Держави Павлом Скоропадським, є важливим джерелом для вивчення періоду Гетьманату. Книга містить низку документів, таких як привітання дочці Павла Скоропадського, Олені Скоропадській, а також грамоти, універсали, військову присягу того часу, звернення та промови відомих українських політичних діячів. Завдяки цим матеріалам, публікація допомагає глибше зрозуміти політичну атмосферу та державницькі ініціативи, пов'язані з відновленням української монархії в 1918 році. Видання є важливим джерелом для дослідження діяльності гетьмана Скоропадського та його впливу на політичне життя України того періоду.

З епістолярних джерел у роботі використано: листи П. Скоропадського; листи різних осіб до П. Скоропадського [7], інтерв'ю, зокрема його дочки Назаренко Е. Олена Отт-Скоропадської [9]. У статті міститься її останнє інтерв'ю, де вона поділилася своїми спогадами про батька та його погляди на майбутнє України. Олена Отт-Скоропадська відзначає, що її батько вважав незалежність України єдиним шляхом для збереження національної ідентичності та суверенітету. Це інтерв'ю надає унікальну можливість зрозуміти не тільки політичні переконання Павла Скоропадського, але й його людські риси через свідчення його дочки.

Спогади Павла Скоропадського, опубліковані в 1995 році [11], є одним з найважливіших документальних джерел для вивчення його діяльності як гетьмана Української Держави в 1918 році. У своїх спогадах він описує політичні події кінця 1917 – грудня 1918 року, коли він очолював Українську державу. Цей документ дає можливість зрозуміти його особисті погляди на революційні процеси, внутрішні та зовнішні політичні ситуації, а також його стратегію в управлінні країною. Спогади містять безпосередні свідчення гетьмана про його зустрічі з іншими політичними діячами того

часу, зокрема з німецькими представниками, а також про труднощі, з якими зіткнувся його уряд. Це джерело є надзвичайно важливим для реконструкції історії Української Держави в період Гетьманату і для розуміння спадщини Скоропадського як державотворця.

Документальні, оповідальні та епістолярні джерела, що використовуються, дозволяють висвітлити практично всі порушені в роботі питання.

РОЗДІЛ 2.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ДОБУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

2.1. Суспільно-політичний розвиток української держави

Кінець XIX – початок XX століття в історії України був періодом глибоких суспільно-політичних трансформацій, що відбувалися на тлі загальноєвропейських модернізаційних процесів і наростання національних визвольних прагнень. Українські землі в той час перебували у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської, що зумовлювало відмінності у політичному, соціальному й культурному розвитку західних і східних українських територій [30].

У Наддніпрянській Україні, що входила до складу Російської імперії, суспільно-політичне життя українців протягом тривалого часу зазнавало серйозних обмежень з боку царської влади. Російський уряд проводив політику централізації, русифікації та уніфікації культурного простору імперії, що практично виключало можливість розвитку української мови, літератури, освіти та національної ідентичності. Особливо репресивно виявилася Валуєвська (1863) та Емська (1876) заборони, які прямо спрямовувалися проти використання української мови в публічному просторі, зокрема в освіті, друці та театрі [30; 37].

Однак у цих несприятливих умовах саме українська інтелігенція відіграла ключову роль у збереженні й поширенні національної ідеї. Наприкінці XIX століття активізується діяльність «Старої громади» – неформального культурно-просвітницького об'єднання, яке діяло в Києві, а згодом і в інших містах. Члени громади, серед яких були історики, педагоги, літератори, організовували нелегальні видання, поширювали народну освіту, збирали фольклор, тим самим формуючи національну свідомість українців [15].

У 1890-х роках просвітницький етап поступово трансформувався у політичний: з'являються перші українські партії, які відкрито ставлять питання про автономію або незалежність України. Кульмінацією цього процесу стало створення у 1900 році Революційної української партії (РУП) у Харкові, яка стала першою українською політичною організацією на території Російської імперії. Її ідеологія поєднувала соціалізм із національними гаслами і поступово розширювала вплив серед молоді, робітництва та селянства. Пізніше з РУП виділилися інші політичні утворення – Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, що свідчило про зростання політичної активності населення та еволюцію українського руху до організованої боротьби за державність [37; 13].

На противагу цьому, суспільно-політична ситуація в західноукраїнських землях – Галичині, Буковині, Закарпатті – значною мірою відрізнялася. Перебуваючи в складі Австро-Угорської монархії, українці мали більше можливостей для легального культурного, релігійного й політичного розвитку. Хоча австрійська влада також не завжди була прихильною до українських домагань, загалом вона дотримувалася принципу багатонаціонального співіснування, що дозволяло українцям організовувати політичні партії, видавництва, школи та громадські об'єднання [22].

Особливо важливою в цьому контексті стала діяльність таких організацій, як Наукове товариство імені Шевченка у Львові, що перетворилося на фактичну українську академію наук. Не менш впливовими були політичні партії, зокрема Українська радикальна партія (заснована 1890 р.), яка першою відкрито висунула вимогу самостійності України. Активну роль у поширенні національної свідомості відігравали також організації «Просвіта» та «Сокіл», що займалися освітою, культурним і фізичним вихованням населення [56].

Події революції 1905–1907 років у Російській імперії стали важливим каталізатором для українського національного руху, який до того часу існував переважно у формі культурно-просвітницької діяльності та напівлегальних громадських організацій. Революція спричинила послаблення цензурного тиску та відкрила можливості для активізації політичного життя в імперії, зокрема й на українських землях. У цей період уперше з'являються українські легальні часописи, серед яких особливо значущими стали газети «Громадська думка» (згодом – «Рада»), що видавалася в Києві й стала рупором української національно-ліберальної інтелігенції [15].

Також саме в цей час почали активно діяти легальні українські політичні партії, зокрема Українська демократично-радикальна партія (УДРП), Українська народна партія (УНП), Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), які виступали за автономію України в складі демократизованої Росії, а також за розвиток української освіти, мови, самоуправління. Попри легалізацію політичного життя, російський уряд усе ж продовжував обмежувати використання української мови в офіційних установах та освіті, а будь-які намагання утвердити українську культурну ідентичність часто сприймалися як загроза єдності імперії. Таким чином, хоч і з'явилися деякі поступки, царат зберігав репресивний курс у національному питанні, що стримувало розвиток української ідеї [37; 15].

Новий потужний імпульс до українського державотворення дала Лютнева революція 1917 року, яка призвела до повалення самодержавства в Росії. На хвилі демократизації в Києві була створена Центральна Рада – представницький орган українських політичних, культурних і громадських сил. Її головою став видатний історик Михайло Грушевський. Спочатку Центральна Рада ставила перед собою помірковані завдання – домогтися автономії України в межах федеративної Російської республіки. Ці наміри

були проголошені в Першому (червень 1917 р.) та Другому (липень 1917 р.) Універсалах Центральної Ради [31].

Однак у відповідь на більшовицький переворот у Петрограді у жовтні 1917 року Центральна Рада рішуче заявила про невизнання нової влади, а Третім Універсалом (листопад 1917 р.) проголосила створення Української Народної Республіки як автономної частини Російської республіки. Згодом, унаслідок загострення конфлікту з більшовиками, які почали наступ на Київ, Центральна Рада 22 січня 1918 року ухвалила Четвертий Універсал, у якому проголошувалася повна державна незалежність УНР. Цей акт став ключовим моментом в історії українського державотворення й започаткував епоху спроб реального втілення національного суверенітету [32; 31].

Незабаром після цього внаслідок гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. було проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Його уряд здійснив низку реформ – відновлення державного апарату, відкриття українських вишів, укладення дипломатичних угод, однак спирався на підтримку німецьких і австро-угорських військ, що зумовило його залежність від зовнішніх чинників [32; 42]. У грудні 1918 р. гетьманський режим упав, і владу відновила Директорія УНР.

Водночас на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорщини 1 листопада 1918 р. виникла Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), яка згодом об'єдналася з УНР в Акті Злуки 22 січня 1919 року. Проте обидві держави зазнали поразки у боротьбі з більшовицькою Росією, Польщею та внутрішніми суперечностями [13].

Після поразки Української Народної Республіки у війні з радянською Росією та підписання Варшавського договору (1920 р.) більшість українських земель опинилася під контролем більшовиків. Унаслідок цього на теренах Наддніпрянської України остаточно утвердилася радянська влада, яка формально проголосила створення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). У 1922 році УСРР увійшла до складу

новоствореного Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що юридично оформило її залежність від Москви, хоча зовні зберігалися ознаки формального суверенітету [16].

У 1920-х роках радянський центр обрав так звану політику «коренізації» – національного сприяння – як засіб легітимізації радянської влади серед місцевого населення. В українському варіанті вона отримала назву українізації. Влада заохочувала використання української мови в освіті, адміністрації, пресі; активно відкривалися українські школи, інститути, театри, розвивалась література, історіографія, україномовна наука. Це сприяло тимчасовому розквіту української культури, відомому як доба «Розстріляного Відродження» [30; 40].

Утім, цей період відносної лібералізації виявився короткочасним. Уже наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років політична ситуація в СРСР різко змінюється: Сталін розпочинає курс на централізацію, індустріалізацію та колективізацію. Українізація поступово згортається, а нова хвиля репресій спрямовується передусім проти української інтелігенції, яка стала символом національного відродження. Багато письменників, науковців, освітян – серед них Микола Хвильовий, Микола Зеров, Валер'ян Підмогильний – були репресовані, арештовані або розстріляні. Саме тому цей період отримав назву «Розстріляне Відродження» [16].

Не менш руйнівними стали наслідки колективізації, яка насильно знищила традиційну українську селянську структуру, спричинивши спротив населення. У відповідь радянський режим запровадив надзвичайно жорстку політику примусового вилучення хліба, що в умовах штучного планування й реквізицій призвела до Голодомору 1932–1933 років. Мільйони українських селян загинули від голоду, організованого державою, що сучасні дослідники та міжнародні організації розглядають як акт геноциду проти українського народу [40].

Після Голодомору політичні репресії лише посилювалися: тривали чистки в партійних організаціях, знищення залишків української автономії, остаточне підпорядкування УСРР Москві. Таким чином, обіцянки національного розвитку виявилися ідеологічною приманкою, яка слугувала для тимчасового зменшення опору, а справжнім наміром радянської влади була тотальна централізація та уніфікація всіх республік під контролем КПРС [13; 16].

Період Другої світової війни (1939–1945) став черговим драматичним і водночас визначальним етапом в історії України, що супроводжувався колосальними людськими втратами, масовими репресіями, окупаційною політикою двох тоталітарних режимів – нацистського та радянського, а також активізацією українського визвольного руху. Початком нової трагедії для українського народу став пакт Молотова–Ріббентропа, за яким у вересні 1939 року СРСР та Третій Рейх поділили між собою території Центрально-Східної Європи. У результаті західноукраїнські землі, які до того часу належали Польщі, були приєднані до УСРР, що супроводжувалося репресіями проти місцевого населення, арештами інтелігенції, примусовими депортаціями до Сибіру [56].

У червні 1941 року почалася німецько-радянська війна, і майже вся територія України опинилася під контролем нацистської Німеччини. Нацистський окупаційний режим, попри початкові надії частини українського населення на визволення від більшовицького терору, виявився жорстоким та антиукраїнським за суттю. Окупанти ліквідували будь-які прояви української автономії, запровадили політику терору, примусової праці (вивезення остарбайтерів), масових розстрілів, особливо єврейського населення, а також діячів українського руху опору. Водночас виникають ініціативи українських націоналістів, зокрема Акт відновлення української державності, проголошений Степаном Бандерою у Львові 30 червня 1941 року, який був негативно сприйнятий німецькою адміністрацією. У

відповідь на нього почалися арешти лідерів ОУН(б) і репресії проти активістів [31].

На цьому тлі формується потужний визвольний рух, зокрема Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА), що діяли як проти німецьких, так і проти радянських сил, намагаючись реалізувати ідею самостійної української держави. УПА зосереджувала свою діяльність переважно на Західній Україні, використовуючи партизанську тактику. Попри значну підтримку місцевого населення, вона зазнавала тиску як з боку Третього Рейху, так і з боку радянських військ, які після 1943 року почали звільняти українські території [40].

У 1944–1945 роках Червона армія остаточно відновила радянську владу на всій території УРСР. Однак цей «визвольний» похід супроводжувався не лише відновленням адміністративного контролю, а й жорсткими репресіями проти всіх, хто був запідозрений у співпраці з нацистами або підтримці українського визвольного руху. Радянська влада проводила масові арешти, депортації (зокрема, до Сибіру та Казахстану), знищення повстанської інфраструктури, а також політичну чистку в місцевих органах влади, освіти, культурі [16; 56].

Усі ці події – втрати суверенності, війна, жорстокі репресії, масова еміграція – стали вирішальним чинником для формування нової хвилі політичної еміграції. Саме в цей складний історичний період активізується українська діаспора, зокрема в Західній Європі, США, Канаді, де опинилися як представники інтелігенції, так і політичні діячі попередніх етапів боротьби. Одним із центральних фігур української політичної еміграції залишався гетьман Павло Скоропадський, який, перебуваючи у вигнанні, не полишав зусиль щодо консолідації української еміграції, створення політичних осередків, формування гетьманського руху як альтернативної платформи української державності в еміграції [56].

Отже, суспільно-політична історія України від кінця XIX ст. до 1945 р. була драматичною та водночас переломною: українці пройшли шлях від культурного відродження – до спроб здобуття незалежності, зазнавши при цьому серйозних поразок, що зумовили подальшу боротьбу за українську державність уже в еміграційних умовах.

2.2. Соціально-економічне становище українських земель

Кінець XIX століття ознаменувався суттєвими змінами в економіці українських земель, що перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій. У Наддніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії, відбулося стрімке промислове зростання, зокрема в період 1893–1899 років, коли обсяги виробництва у важкій промисловості зросли вдвічі. Особливо швидко розвивалися гірничодобувна, металургійна промисловість, вугільна галузь Донбасу, а також машинобудування [15].

Розвиток промисловості супроводжувався процесом концентрації виробництва та утворенням великих синдикатів: «Продамет», «Продвугілля», «Продпаровоз», які контролювали значні обсяги виробництва й ринку. Наприклад, синдикат «Продвугілля» у 1909 році забезпечував 60% видобутку вугілля Донбасу. Одним із методів їхньої економічної політики було обмеження обсягів виробництва з одночасним підвищенням цін [14].

Великий вплив на економіку мав іноземний капітал. У 1890-х – на початку XX століття частка іноземних інвестицій у промисловість і банківську систему Росії зростає з 214,7 до 911 млн рублів, причому 96% усіх капіталів припадало на чотири країни: Францію, Англію, Німеччину і Бельгію. Їхні інвестиції переважно спрямовувались у металургію, вугільну галузь, машинобудування та банківську сферу України [30].

Успіхи були досягнуті й у сфері торгівлі: у 1913 році обсяг внутрішньої торгівлі Російської імперії становив 18 млрд рублів, а зовнішній торговий обіг – 2,6 млрд. Україна була головним експортером

хліба, на її частку припадало до 90% вивозу пшениці з усієї імперії. Основними споживачами українського хліба були Німеччина та Англія [42].

Сільське господарство України продовжувало розвиватися капіталістичним шляхом, хоча й за умов збереження феодальних пережитків. У країні існували великі поміщицькі латифундії, на які припадало близько 9 млн десятин, або 20% земельного фонду. Напередодні революції 1905 року в Україні нараховувалося 35,2 тис. поміщицьких господарств [53].

Поворотною точкою в аграрному секторі стала реформа П. Столипіна, що розпочалась у 1906 році. Вона передбачала вихід селян із общини, закріплення за ними приватної власності на землю, розвиток хутірського та відрубного господарства. Станом на 1916 рік в Україні вже функціонувало 440 тис. таких господарств, зосереджених переважно у степових губерніях [32].

За період 1906–1913 років українські селяни отримали понад 8,4 млн десятин землі через Селянський поземельний банк. Україна також дала найбільше переселенців до Сибіру – близько мільйона осіб протягом 1906–1912 рр. [16]. Водночас аграрний сектор залишався здебільшого екстенсивним, а питання голоду та аграрного перенаселення так і не були вирішені.

У промисловому середовищі зростала класова диференціація: селяни масово розорялися, зростала чисельність наймитів і безземельних. Незважаючи на скорочення робочого дня (до 9,5–10 годин) і поступове зростання заробітної плати, умови праці залишалися важкими, а рівень експлуатації – високим [37].

У західноукраїнських землях (Галичина, Буковина, Закарпаття), що перебували під владою Австро-Угорщини, також спостерігався розвиток капіталізму в монополістичній формі. Тут діяли картелі – нафтовий, спиртовий, залізничний, цукровий – під контролем австрійського капіталу. Попри наявність банківського та промислового розвитку, соціально-

економічне становище українського населення залишалося вкрай складним: заробітна плата була низькою, а 44% землі належали поміщикам і церкві. У сільському господарстві було зайнято понад 93% українського населення регіону [22].

Після остаточного утвердження радянської влади в більшості українських земель у 1920–1921 роках соціально-економічний розвиток України зазнав докорінних змін. Було ліквідовано ринкову економіку та приватну власність як головні елементи попередньої економічної моделі. Початковий етап радянського періоду характеризувався надзвичайною дестабілізацією: економіка була виснажена роками війни, революцій, іноземної інтервенції та громадянського протистояння. Промисловість, транспорт, сільське господарство – майже всі сектори опинилися в стані глибокої кризи [16].

У відповідь на економічну розруху більшовицька влада запровадила політику воєнного комунізму, яка передбачала жорстке централізоване регулювання виробництва та розподілу, заборону торгівлі, націоналізацію промисловості, конфіскацію надлишків сільськогосподарської продукції. Ця політика викликала масове невдоволення, особливо серед українського селянства, яке було змушене здавати хліб без жодної компенсації. Результатом стали голод, повстання (зокрема в Тамбовщині та на Поділлі), колапс сільськогосподарського виробництва та зростання тіньової економіки [30].

У 1921 році радянська влада була змушена перейти до політики нової економічної політики (НЕП), яка дозволила часткову реставрацію ринкових механізмів, дрібного приватного підприємництва та кооперації. Протягом 1920-х років відбулося певне економічне пожвавлення: відновлювалися сільське господарство, промисловість, торгівля, банківська система. Особливо активною була діяльність промислових і сільськогосподарських кооперативів. Приватні кустарні майстерні, млини, ремісничі об'єднання стали помітним явищем в економіці республіки [13].

Проте вже наприкінці 1920-х років НЕП почав згортатися, поступаючись місцем жорсткій політиці форсованої індустріалізації та колективізації. У 1928 році розпочався перший п'ятирічний план, головною метою якого була швидка модернізація та індустріалізація країни. В Україні індустріалізація проводилася високими темпами, насамперед у галузях важкої промисловості: машинобудування, хімії, металургії. Значні кошти вкладалися в Донбас, Дніпропетровськ (будівництво Дніпрогесу), Харків, Запоріжжя [42].

Однак форсована індустріалізація здійснювалася в умовах адміністративно-командної економіки, зневаги до ринкових стимулів та примусової мобілізації ресурсів. Працівників примушували до «ударної праці», широко застосовувалась система «соцзмагань», «ударництва» та «штурмів». Життєвий рівень населення знижувався, зарплати були низькими, а нестача товарів першої необхідності – хронічною. Робітничий клас розширювався, але водночас втрачав соціальні гарантії і автономію [37].

Найбільшою трагедією 1930-х років стала примусова колективізація сільського господарства, що розпочалася з 1929 року. Внаслідок цієї кампанії більшість селянських господарств було примусово об'єднано у колгоспи, що супроводжувалося репресіями проти «куркулів» (заможних селян), насильницьким вилученням зерна, худоби, реманенту. Опір селянства придушувався арештами, засланнями, збройними каральними акціями [15].

Апогеєм колективізації став Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу, спричинений політикою конфіскації зерна, блокуванням сіл, відсутністю допомоги з боку держави та заборонаю виїзду голодуючих у пошуках їжі. За різними оцінками, загинуло від 3 до 7 мільйонів осіб. Це не лише призвело до глибокої демографічної кризи, а й зруйнувало традиційний уклад українського села, сприяло деформації моральних цінностей і менталітету населення [31].

У середині 1930-х років радянський режим остаточно сформував командно-адміністративну модель управління економікою, що ґрунтувалася на тотальному контролі з боку держави, централізації планування та репресивному апараті. Політичні чистки, які розгорнулися в 1937–1938 роках, зачепили також економічні кадри, інженерів, керівників підприємств. Під загрозою арештів та розстрілів вони змушені були забезпечувати виконання нереалістичних планів, що лише поглиблювало кризу ефективності управління [40].

Початок 1940-х років став періодом найглибших потрясінь в історії українських земель, спричинених Другою світовою війною. Вже у вересні 1939 року, згідно з пактом Молотова–Ріббентропа, до складу УРСР були включені західноукраїнські землі, що до того часу перебували у складі Польщі. У 1940 році до радянської України було приєднано Північну Буковину, частину Бессарабії та Південне Закарпаття. Ці території зазнали прискореної радянзації, що супроводжувалася конфіскацією землі, промислових підприємств, депортацією місцевих еліт і масовими репресіями [42].

Економіка України в цей період була зорієнтована на потреби оборони СРСР. Тотальна мілітаризація господарства, централізація управління, мобілізація людських і матеріальних ресурсів стали головними рисами передвоєнної економіки. Напередодні війни Україна була однією з провідних республік Союзу за обсягами промислового виробництва, насамперед у важкій промисловості, вугільній, металургійній, машинобудівній галузях. Проте відносна стабільність 1939–1940 років була швидкоплинною – вже 22 червня 1941 року розпочалося німецьке вторгнення, яке кардинально змінило соціально-економічну ситуацію [15].

Окупація території України нацистською Німеччиною супроводжувалася повним демонтажем радянської господарської системи. Промислові підприємства, які не встигли евакуювати на схід, були або зруйновані, або використані окупантами. Понад 550 великих заводів було

вивезено з України на Урал, до Сибіру та Казахстану разом із сотнями тисяч працівників. Водночас у тилу, на евакуйованих підприємствах, зросла роль України як «резерву робочої сили» – мільйони українців працювали у важкій промисловості СРСР [30].

На території, окупованій німецькими військами, було встановлено режим жорсткої економічної експлуатації. Уся економіка підпорядковувалася інтересам Рейху. Вивозилися зерно, худоба, метали, машини, обладнання. Населення піддавали примусовій праці – лише офіційно до Німеччини було вивезено понад 2,4 млн оstarбайтерів. Запроваджувався трудовий обов'язок, а в сільській місцевості – натуральні повинності. Українське село зазнало спустошення, оскільки його ресурси експлуатувалися на межі виснаження [31].

Спроба нацистів створити ілюзію автономії через Центральну Українську Раду (не плутати з УНР) або толерування певних культурних ініціатив виявилася швидко припиненою. Економічна політика Третього Рейху не передбачала жодного відновлення індустриального потенціалу України чи довготривалої модернізації. Навпаки, планувалося перетворити українські землі на аграрно-сировинний придаток «Великої Німеччини», відповідно до плану «Ост» [30].

У період 1943–1944 років, коли Червона армія почала визволення території УРСР, почалася й поступова відбудова радянського контролю. Проте цей процес супроводжувався надзвичайно важкими умовами: величезними людськими втратами, зруйнованими містами, знищеною інфраструктурою. За оцінками, матеріальні втрати України у війні перевищували 285 млрд рублів у довоєнних цінах, а було зруйновано або пошкоджено понад 700 міст і селищ, 28 тис. сіл, майже 16 тис. промислових підприємств [40].

На визволених територіях одразу ж відновлювалися колгоспи, централізоване планування, партійно-державний контроль. Уже в 1944 році запрацювали перші підприємства, почалися заходи з відновлення

транспорту, електростанцій, шахт Донбасу. Водночас велося інтенсивне вилучення врожаю, мобілізація робочої сили, введення трудових повинностей, що створювало серйозне навантаження на населення, яке тільки-но пережило окупацію [16].

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

3.1. Ранні роки

Павло Скоропадський походив із давнього українського козацько-шляхетського роду, який веде свій початок із першої половини XVII століття. Його рід був тісно пов'язаний з іншими представниками української старшини та еліти, зокрема з такими родинами, як Апостоли, Закревські, Кочубеї, Лизогуби, Лисенки, Милорадовичі, Полуботки, Розумовські, Тарновські, Маркевичі, Туманські, Миклашевські, Безбородьки, Бакуринські, Олсуф'єви, а також мав непряму спорідненість із князівським родом Голіциних [17]. Павло був нащадком брата гетьмана Івана Скоропадського – Василя Скоропадського, сином офіцера Петра Скоропадського і Марії Андріївни Миклашевської, представниці ще одного знаного українського роду. Через родові лінії він був прямим нащадком гетьманів Івана Самойловича, Даниїла Апостола, Кирила Розумовського, а також мав родинний зв'язок із Мотрею Кочубей – коханкою Івана Мазепи [28]. Така тісна пов'язаність із історичними постатями українського козацтва формувала в Павла глибоке особисте зацікавлення українською історією, що згодом відіграло значну роль у його державницьких прагненнях.

Народився Павло Петрович Скоропадський 15 травня 1873 року в місті Вісбаден (Німеччина), куди його батько був відряджений на лікування. Саме тому першою мовою, якою почав розмовляти майбутній гетьман, була німецька. Вісбаден був одним із улюблених місць відпочинку його бабусі, Єлизавети Петрівни Скоропадської-Тарновської, яка й померла там [44].

Дитинство Павла минуло в родовому маєтку Тростянець, що знаходився в Чернігівській губернії (сучасна Сумщина). У маєтку мешкали його дід Іван Скоропадський та інші члени великої шляхетної родини. Маєток був осередком української культури: у ньому зберігалася велика

колекція предметів старовини, портретів гетьманів, документів часів козацької держави. Родина Скоропадських дотримувалась традицій українського побуту, зокрема мови, одягу, звичаїв, що сприяло ранньому формуванню національної ідентичності Павла [18].

Початкову освіту Павло здобув у гімназії в Стародубі. Проте родинна традиція вимагала продовження військової кар'єри, що було звичною практикою для нащадків аристократії Російської імперії. У 1886 році він вступив до престижного Пажеського корпусу в Санкт-Петербурзі, який успішно закінчив у 1893 році. Цей заклад вважався найелітнішою військовою школою імперії, і його випускники традиційно призначались на службу до гвардійських полків [19].

Після завершення навчання Павла призначили на службу до Кавалергардського полку – одного з найпрестижніших підрозділів імператорської гвардії, у якому свого часу служив і його батько. Скоропадський досить швидко просувався по службі: спочатку тимчасово виконував обов'язки командира ескадрону, а через два роки отримав призначення полкового ад'ютанта. У грудні 1897 року він здобув чин поручника [28].

3.2. Участь у війнах та ставлення до революції

З початком Російсько-японської війни 1904–1905 років Павло Скоропадський, тоді ще молодий офіцер Кавалергардського полку, звернувся з рапортом до військового командування з проханням перевести його до діючої армії. Це рішення відповідало не лише службовому обов'язку, а й особистим військовим амбіціям і відданості армійській честі. Наприкінці лютого 1904 року він залишив Петербург і вирушив на фронт до Маньчжурії, де невдовзі долучився до бойових дій [19].

З 16 березня 1904 року Скоропадський служив у Мукдені в складі 1-ї Маньчжурської армії, отримавши посаду осавула 3-го Верхньоудинського кінного полку Забайкальського козацького війська. Його перша участь у

бойових діях припала на один із найскладніших періодів війни, коли російські війська зазнавали значних труднощів у боротьбі з добре організованою японською армією [28].

Уже 1 травня 1904 року Павло Скоропадський був переведений до штабу генерал-лейтенанта Федора Келлера, командувача Східного загону Маньчжурської армії. Там він обійняв посаду штабного ад'ютанта, що дало йому змогу ознайомитися з вищим рівнем військового управління та стратегії. Проте штабна служба не задовольняла натуру офіцера, якого приваблювала безпосередня участь у бойових операціях. Уже 1 жовтня 1904 року Скоропадський добровільно залишив штабну посаду й очолив 5-ту сотню 2-го Читинського кінного полку Забайкальського козацького війська [44].

У складі цього підрозділу він брав участь у численних розвідувальних операціях, рейдах у тил ворога, зокрема організовував напади на японські тили. Висока мобільність і дисципліна козачих частин дозволяла вести маневрову війну, а командирські здібності Скоропадського швидко здобули визнання. За заслуги в бойових діях проти японців у період з 20 квітня по 4 липня 1904 року Павла Скоропадського було нагороджено орденом Святої Анни III ступеня з мечами і бантом. Крім того, він отримав почесну золоту нагородну зброю з гравіюванням «За хоробрість», що було рідкісним і почесним відзначенням у військовому середовищі [18].

У травні 1905 року Скоропадського призначили на відповідальну посаду – ад'ютанта командувача всіх російських військ на Далекому Сході генерала Миколи Ліневича. На цій посаді він пробув до 7 листопада 1905 року, маючи змогу брати участь у виробленні стратегічних рішень та координувати дії частин у фінальній фазі війни [51].

Незважаючи на поразку Російської імперії у війні з Японією, участь Павла Скоропадського була високо оцінена командуванням. У грудні 1905 року імператор Микола II особисто призначив його своїм флігель-

ад'ютантом і надав звання полковника, що було ознакою великої довіри та шани у військовій ієрархії [28].

Подальша кар'єра офіцера продовжувалась у мирний час: 4 вересня 1910 року він очолив 20-й драгунський Фінляндський полк, зберігаючи звання флігель-ад'ютанта. У 1912 році йому було присвоєно звання генерал-майора. Таким чином, бойовий досвід, здобутий у роки російсько-японської війни, відіграв вирішальну роль у формуванні Павла Скоропадського як воєначальника, політика і майбутнього гетьмана Української Держави [18].

Початок Першої світової війни в 1914 році став важливим етапом у військовій кар'єрі Павла Скоропадського. Зі спалахом бойових дій він одразу ж був направлений на фронт у складі Кінного полку, який очолював. Уже 6 серпня 1914 року полк генерала Скоропадського проявив себе в бою під Краупішкеном (сучасне село Ульяново на території Калінінградської області). За вмiле командування та особисту хоробрість у цьому бою Павло Петрович був нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня – однією з найвищих військових нагород Російської імперії, яка присуджувалась лише за особисту відвагу перед ворогом [19].

3 жовтня 1914 року Скоропадського призначили командиром 1-ї бригади 1-ї гвардійської кавалерійської дивізії. Це було елітне з'єднання російської імператорської армії, що комплектувалося з найбільш підготовлених офіцерів і солдатів. У цьому ж році йому доручили командування Зведеною кавалерійською дивізією, до складу якої входила 1-ша бригада 1-ї Гвардійської кавалерійської дивізії, батарея Лейб-гвардії Кінної артилерії та Кримський кінний полк. Таке з'єднання мало високу маневреність і мобільність, його використовували у найбільш відповідальних ділянках фронту, зокрема для проривів, розвідки та переслідування відступаючого ворога [51].

29 липня 1915 року Павло Скоропадський отримав нове важливе призначення – командувача 5-ї кавалерійської дивізії, що діяла на Південно-Західному фронті. Ця ділянка фронту охоплювала території Галичини,

Волині та Поділля, які були ареною запеклих боїв з австро-угорськими та німецькими військами. На новій посаді він неодноразово демонстрував вміння організовувати кінні атаки, утримувати позиції та маневрувати в складних умовах окопної війни. Його дії неодноразово відзначались командуванням [28].

1 січня 1916 року Павла Скоропадського було підвищено до звання генерал-лейтенанта із затвердженням на посаді командира 5-ї дивізії, що підтверджувало його високий авторитет серед старшого офіцерського складу імперської армії. А вже 2 квітня 1916 року він отримав одне з найпрестижніших призначень – командувача 1-ї гвардійської кавалерійської дивізії. Ця частина традиційно виконувала роль «ударного кулака» російських військ, і її командир мав не лише високі організаційні здібності, але й повну довіру імператорського штабу [19].

Новий етап у долі Павла Скоропадського розпочався 22 січня 1917 року, коли йому доручили командування 34-м армійським корпусом. Цей корпус був дислокований на території України – обставина, яка зіграла ключову роль у подальшому формуванні політичного світогляду майбутнього гетьмана. Перебуваючи на українських землях у період революційного піднесення, Скоропадський вперше безпосередньо зіткнувся з масовим українським національним рухом у війську: активним поширенням ідей самостійності, створенням українських військових рад, зростанням національної свідомості серед солдатів. Цей досвід істотно вплинув на його подальші дії в період революції та гетьманату [44].

Загалом, Перша світова війна стала важливою віхою у біографії Павла Скоропадського. Вона не лише відкрила перед ним шлях до найвищих командних посад у царській армії, але й стала моментом внутрішнього переосмислення його ідентичності. Здобутий військовий досвід, стратегічне мислення, зв'язки у вищих колах офіцерства та перші контакти з українським рухом стали тими чинниками, що згодом вивели його на політичну арену вже як державного діяча.

Революційні події 1917 року стали для Павла Скоропадського переломним етапом – як у військовій кар’єрі, так і в особистому світогляді. Як кадровий генерал, представник дворянсько-козацької аристократії та гвардійський офіцер, Скоропадський з підозрою та ворожістю сприймав як російську, так і українську революційну стихію, особливо соціалістичні ідеї, що їх активно поширювали революційні партії та Ради [19].

Події Лютневої революції, які призвели до падіння монархії та початку глибокої трансформації всієї російської політичної системи, супроводжувалися деморалізацією армії, руйнуванням вертикалі командування, поширенням більшовицької пропаганди. Водночас в Україні розпочалося національне відродження: вже навесні 1917 року провідну роль у ньому перебрала на себе Українська Центральна Рада, яка ініціювала процес українізації військових частин [28].

Саме тоді Павло Скоропадський, який командував 34-м армійським корпусом, був змушений брати участь у процесах українізації – зокрема, під тиском наказу головнокомандувача генерала Лавра Корнілова. В липні–серпні 1917 року його корпус було офіційно перетворено на 1-й Український корпус, один із перших націоналізованих підрозділів у складі колишньої царської армії. Проте, як свідчив пізніше генерал Антон Денікін, Скоропадський ставився до українізації з відстороненням. У розмові з ним Скоропадський запевняв, що сам не підтримує самостійницьких ідей, є «істинно російською людиною» і виконує лише те, що вимагає обстановка і наказ начальства [51].

Незважаючи на скепсис до Центральної Ради, Скоропадський був достатньо гнучким політиком. Він прийняв обрання його 16–17 жовтня 1917 року в Чигирині на з’їзді Вільного козацтва на посаду отамана – символічного вияву довіри з боку українських військових і селян, що бачили в ньому уособлення історичної гетьманської традиції [44]. Його авторитет як бойового генерала і нащадка козацької старшини був високим серед козаків і частини української інтелігенції.

Після більшовицького перевороту в Петрограді в листопаді 1917 року Павло Скоропадський визнав зверхність Центральної Ради, виконував накази Генерального Секретаріату та командувача Українського фронту Дмитра Щербачова. Зокрема, у листопаді він виконав наказ роззброїти більшовизовані частини 2-го гвардійського корпусу, які під проводом Євгенії Бош рушили на Київ із метою розгону Центральної Ради. Підрозділи Скоропадського, зокрема його стрілецький дивізіон, без бою нейтралізували заколотників у районі Вінниці та відправили їх назад до Росії [18].

Проте, попри лояльність до Ради, Скоропадський залишався осторонь політики, зосереджуючись на збереженні боєздатності свого корпусу. Водночас уряд УНР не довіряв генералові. Центральна Рада свідомо перешкоджала його командуванню: затримувала постачання озброєння, харчів, одягу. Це було зумовлено як класовим упередженням проти генерала-дворянина, так і побоюванням зростання його авторитету в армії [30].

Незадоволений співпрацею з новим військовим секретарем Миколою Поршем та командувачем військ Юрієм Капканом, Скоропадський наприкінці 1917 року подав у відставку. У січні 1918 року, коли Київ був захоплений більшовиками, він змушений був переховуватися від репресій, що загрожували всім колишнім офіцерам царської армії [28].

Навесні 1918 року, після повернення до Києва за підтримки німецько-австрійських військ, Центральна Рада втратила контроль над ситуацією. Селянство саботувало вилучення зерна для німецької армії, а каральні акції викликали ще більший спротив. У відповідь на це Скоропадський, маючи зв'язки з німецьким командуванням, створив політичну організацію «Українська Громада» (згодом – «Українська Народна Громада»), яка об'єднала військових, землевласників та консервативну інтелігенцію. Організація налагодила контакт із Українською демократично-хліборобською партією В'ячеслава Липинського та Союзом земельних власників [19].

На зустрічі 24 квітня 1918 року з генералом Вільгельмом Гренером Скоропадський, заручившись неофіційною підтримкою німецької сторони, узяв на себе зобов'язання забезпечити порядок, продовольство для Німеччини та стабільне управління краєм. Це стало прелюдією до державного перевороту 29 квітня 1918 року, коли на Всеукраїнському з'їзді хліборобів Скоропадського було проголошено Гетьманом Української Держави. Німецьке командування розігнало Центральну Раду, а новий режим отримав офіційне визнання [51].

Таким чином, ставлення Павла Скоропадського до революції 1917 року було прагматичним: він не поділяв ідейні засади ні більшовиків, ні соціалістів Центральної Ради, але не відкидав національного руху як потенційного джерела відновлення державності. У складних обставинах розвалу імперії, революційного хаосу та іноземної окупації він обрав шлях консервативної державної стабілізації, який вилився в його прихід до влади в ролі гетьмана Української Держави.

3.3. Гетьманат

29 квітня 1918 року Павло Скоропадський, після проголошення його Гетьманом України, перебрав на себе державну владу. Центральна Рада на той момент втратила підтримку як з боку більшості політичних сил, так і серед широких верств населення, що зробило можливим зміну влади фактично без спротиву. Переворот відбувся майже мирно: лише в одному зіткненні з січовими стрільцями загинули троє офіцерів, які підтримували нового очільника. Основною передумовою успіху дій Скоропадського була повна недієздатність Центральної Ради [19].

У Софійському соборі новообраного Гетьмана миропомазав єпископ Никодим, а на Софійському майдані відбувся урочистий молебень. У цей же день було оприлюднено «Грамоту до всього українського народу», в якій Павло Скоропадський заявив, що бере на себе всю повноту влади в країні на перехідний період. У документі проголошувалося розпуск Центральної

Ради, ліквідація земельних комітетів, звільнення міністрів та їх заступників, при цьому рядовим службовцям доручалося продовжити виконання своїх обов'язків.

Новий режим відновлював інститут приватної власності та обіцяв найближчим часом ухвалити закон про проведення виборів до Українського Сейму. Також у Грамоті було проголошено намір забезпечити спокій, порядок і умови для продуктивної праці. До скликання парламенту державне управління мало здійснюватися згідно з «Законами про тимчасовий державний устрій України» [6], оприлюдненими того ж дня.

Ці закони визначали головні напрями політики Гетьмана, порядок організації органів влади, а також гарантії основних прав громадян. Одночасно було оголошено про перехід від Української Народної Республіки до нової державної формації – Української Держави. Її модель поєднувала елементи республіканізму з рисами монархічної традиції. Уся повнота влади, включно з законодавчою, зосереджувалася в руках Гетьмана. Формально це був авторитарний режим із виразним національно-консервативним ухилом, який, однак, не мав чітко сформованої програми державного розвитку, спираючись здебільшого на відновлення порядку й історичну легітимність влади.

У своїх спогадах Павло Скоропадський згадує навіть про епізод, коли митрополит Київський і Галицький Антоній (Храповицький) – один із провідних представників російської церковної ієрархії – висловив йому пропозицію прийняти помазання на царство. У такому разі Україна могла б перетворитися на європейську монархію [46].

У своїй внутрішній політиці гетьман Павло Скоропадський прагнув за допомогою авторитету влади та виважених реформ подолати наслідки революційних змін, особливо в аграрному питанні, і відновити стабільність у країні. Проте вже з перших днів свого правління він зіткнувся з опором із боку соціалістичних партій – соціалістів-федералістів, есерів, соціал-

демократів та інших угруповань, які раніше підтримували Центральну Раду [18].

Попри це, гетьманська влада змогла досягти важливих успіхів у зовнішній політиці. Українська Держава отримала міжнародне визнання від країн, які входили до блоку Центральних держав. У вересні 1918 року Скоропадський здійснив офіційний візит до Німеччини, де провів успішні переговори з кайзером Вільгельмом II. У результаті цих переговорів Україна здобула більшу свободу у веденні зовнішніх справ, а також згоду Берліна на створення регулярної української армії [51].

Було налагоджено дипломатичні та економічні зв'язки з Кримом, Доном і Кубанню. Навіть обговорювалася можливість федеративного об'єднання з цими регіонами. 12 червня 1918 року Гетьманат уклав перемир'я з Радянською Росією, що тимчасово стабілізувало становище на східному фронті [28].

Суттєвого поступу було досягнуто в галузі культури, науки та освіти. За ініціативою Скоропадського було створено Українську академію наук, засновано університети в Києві та Кам'янці-Подільському, а також відкрито понад 150 українських гімназій. Видавничий сектор також зазнав активного розвитку – вийшли мільйони підручників українською мовою. Крім того, було створено цілу низку важливих культурно-наукових установ: Національний архів, Національну бібліотеку, Музей історії України, Галерею мистецтв, Національний театр драми та опери, Державну капелу, симфонічний оркестр тощо [19].

У сфері охорони здоров'я також вживались конкретні кроки: вже на початку травня 1918 року було видано розпорядження про створення Міністерства народного здоров'я та опіки – першої в українській історії державної інституції, відповідальної за медицину та соціальний захист [30].

Таким чином, незважаючи на політичну нестабільність і сильну опозицію, гетьманський уряд Павла Скоропадського зміг започаткувати

низку важливих реформ, які мали довготривале значення для розвитку української культури, науки, освіти та державного управління.

Після встановлення Гетьманату Павло Скоропадський зіткнувся з серйозними труднощами при формуванні нових Збройних Сил Української Держави замість розформованих або деморалізованих частин, що залишилися від армії Центральної Ради. Єдиним дієздатним формуванням на той момент залишалась Запорізька дивізія, яка охороняла північно-східні кордони. У липні 1918 року було створено Сердюцьку дивізію під проводом полковника Віктора Клименка – до її складу ввійшло близько п'яти тисяч вояків. У серпні почалося формування Окремого загону Січових стрільців. Одним із кроків на шляху до організації армії стало поновлення українського козацтва указом Гетьмана. Також утворено Генеральний штаб і відповідні структурні підрозділи в рамках восьми територіальних корпусів. До війська намагались зараховувати лише тих, хто засвідчив безумовну відданість ідеї незалежної України [18].

Улітку того ж року в армії було введено систему військових звань, погони, затверджено текст урочистої присяги на вірність Гетьману. Політична діяльність у лавах війська була суворо заборонена. Впроваджено нову систему підготовки командного складу, яка включала кадетські корпуси, єдину козацьку військову школу й Академію Генерального штабу. Попри ці кроки, створити повноцінну боєздатну армію не вдалося. З одного боку, уряд остерігався, що загальна мобілізація призведе до проникнення небезпечних, радикалізованих елементів, зокрема більшовицьки налаштованих. З іншого – розвиток армії блокувала німецька військова адміністрація, яка побоювалася посилення українського військового потенціалу [51].

Нагальним залишалось й земельне питання. Уже в день приходу до влади – 29 квітня 1918 року – Гетьман скасував законодавчі акти Центральної Ради про примусову експропріацію великих земельних володінь. Проте закон про викуп цих земель і подальший розподіл між

селянами було ухвалено лише в листопаді, і навіть тоді він не був реалізований. Гетьманський уряд із перших тижнів роботи намагався стабілізувати ситуацію в селі, яку загострювали напруження між селянами й поміщиками, випадки насильства, безлад і саботаж. Було створено губернські й повітові земельні комісії, які мали розробити нове аграрне законодавство і вирішити конфлікти на місцях. Тимчасові правила, що регулювали їхню діяльність, вимагали від селян повернути захоплене майно та компенсувати збитки поміщикам. У листопаді було підготовлено проєкт реформи, згідно з яким великі маєтки мали викуповуватися державою з наступним розподілом серед селян – не більше 25 десятин на одне господарство [30].

Така ситуація викликала незадоволення обох сторін: селяни відчували обмеження й несправедливість, а поміщики прагнули швидшого повернення своєї власності. Крім того, почали повертатися російські поміщики, які з допомогою військових підрозділів гетьмана відбирали землю у селян. Паралельно з цим з України до Німеччини та Австро-Угорщини масово вивозилися хліб, м'ясо, цукор, що погіршувало соціальну ситуацію та посилювало обурення серед населення.

Не вирішене аграрне питання, укупі з поразкою Центральних держав у війні, призвело до швидкого падіння режиму Скоропадського. Хоча період існування Української Держави – лише трохи більше семи місяців – більшість сучасників оцінювала як відносно стабільний і спокійний. Багато хто відзначав економічне пожвавлення: відновлення приватної власності, підтримку вільного підприємництва, активну участь промисловців і торговців у формуванні державної економічної політики. Налагоджувався експорт товарів до країн Центрального блоку, удосконалювалася грошова система, було створено державний бюджет, відкрито українські банки, засновано нові акціонерні компанії. Відновлювався залізничний транспорт.

Зовнішньою гарантією тимчасового порядку залишалася присутність австро-німецьких окупаційних військ, які припинили внутрішній хаос і

втручання більшовицьких загонів. У питаннях стабілізації ці інтереси цілком збігалися з цілями гетьманського уряду [44].

Попри низку конкретних здобутків і позитивні зміни в суспільному житті, режим Павла Скоропадського допустив критичні помилки, які стали вирішальними для його подальшої долі. Йому не вдалося закріпити владу на тривалий час, оскільки внутрішня стабільність значною мірою спиралася на зовнішній чинник – військову присутність Німеччини та Австро-Угорщини [46].

Спроба повернення до порядків Російської імперії, зокрема реституція поміщицької власності, обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції державі, продовження робочого дня на фабриках до 12 годин, а також заборона страйків спричинили невдоволення серед широких мас. У липні–серпні 1918 року спостерігалось зростання страйкового руху, особливо серед робітників, а в селах Київщини, Чернігівщини та Катеринославщини активізувалася озброєна боротьба селян проти гетьманської влади й окупаційних сил. Повстанські формування сягали понад 40 тисяч учасників. Паралельно відбувалися диверсії – підпали, вибухи в Києві, Одесі та інших містах, а також замах, зокрема вбивство фельдмаршала фон Ейхгорна. Ці події викликали хвилю жорстких репресій з боку гетьманського уряду й командування німецько-австрійських військ [30].

Коли в листопаді 1918 року відбулися революційні події в Німеччині, а Австро-Угорщина розпалася, Гетьманат втратив головну зовнішню опору. Спроба налагодити контакти з країнами Антанти – Англією, Францією, США та Італією – не принесла очікуваних результатів, адже ці держави поставили вимогу щодо орієнтації на «єдину і неподільну Росію». Відтак у листопаді Скоропадський оголосив про намір федеративного об'єднання з білою Росією та сформував новий уряд на чолі з проросійськи налаштованим Сергієм Гербелем. Проте цей крок викликав обурення української громадськості й став фактично політичною помилкою, яка

остаточно підірвала довіру до гетьманського режиму і спричинила його швидке падіння.

Найбільшим і найорганізованішим опозиційним об'єднанням до гетьманської влади став Український Національний Союз. Це координаційне утворення виникло на початку серпня 1918 року шляхом переформатування Українського Національного Державного Союзу, що існував з травня того ж року. До складу Союзу увійшли провідні політичні партії – УПСФ, УДХП, УСДРП, УПСР, УПСС, УТП – а також низка громадських організацій: Союз земств, Селянська Спілка, Учительська Спілка, Правниче Товариство, Союз Залізничників, Поштово-Телеграфна Спілка, Лікарська Спілка, товариство «Просвіта» та інші [58].

Представники Українського Національного Союзу постійно висловлювали критику на адресу Павла Скоропадського, звинувачуючи його в зраді національних інтересів, русифікаторській політиці та відступі від демократичних принципів, закладених під час існування УНР. Вони виступали за відновлення Української Народної Республіки та за республіканську форму правління на основі демократичного устрою.

У відповідь на ці звинувачення Скоропадський намагався пояснювати свої дії політичною доцільністю. Опозицію він називав новітніми більшовиками та популістами, які під гаслами демократії ведуть країну до руїни. Присутність у владі колишніх монархістів він обґрунтовував потребою у досвідчених кадрах. Зв'язки з Російською Православною Церквою – необхідністю збереження канонічної єдності. Вимушене співіснування з німецькими та австро-угорськими військами він пояснював виконанням міжнародних угод та потребою захисту від більшовицької загрози з боку Росії.

Щодо повільного впровадження української мови в освіті та діловодстві, гетьман пояснював це потребою часу, адже, за його словами, без належної підготовки кадрів це зробити було неможливо. А на закиди в русифікації влади, мовляв, «в його Україні українське – лише назви посад»,

Скоропадський відповідав, що для початку слід створити хоч якусь державу, а вже потім займатися її глибшою національною модернізацією [68].

Водночас, значна частина чиновників, яких було призначено ще на початку існування гетьманської держави, мали яскраво виражене проросійське мислення та ностальгію за минулою «великою Росією». Вони не поділяли справжніх українських національних прагнень, що у підсумку й призвело до ослаблення гетьманської влади та її краху.

На внутрішню ситуацію в Українській Державі суттєво впливали й проросійські шовіністичні організації, які після революційних подій опинилися на українській території. Йдеться, зокрема, про такі структури, як Союз відродження Росії, Національний центр, Союз державного об'єднання Росії та інші. Як зазначав Дмитро Дорошенко, замість вдячності українському краю, що врятував цих людей від розстрілів чи голодної смерті, вони відкрито демонстрували ворожість і перетворювали Київ на осередок змов, інтриг і підривної діяльності проти української державності. Всі ці організації виступали єдиним фронтом проти української ідеї, звинувачуючи Скоропадського в «сепаратизмі» й розглядаючи сам факт існування Української Держави як випадкове та тимчасове явище, позбавлене життєздатності [65].

У відповідь на посилення антиукраїнської пропаганди в липні 1918 року міністр внутрішніх справ Ігор Кістяківський підписав наказ, який забороняв поширення закликів до відновлення «єдиної і неподільної» Росії на українській території. Проте сам гетьманський уряд недооцінив рівень загрози, яку становили ці російські білогвардійські структури. Уся увага влади була зосереджена на боротьбі з більшовицькою загрозою з боку «червоної» Росії, тоді як діяльність «білих» часто залишалася поза належним контролем [30].

Окремий пласт опозиції формували органи місцевого самоврядування, які діяли напівлегально. Серед земських діячів переважали представники лівих партій, котрі утаємничено підтримували селянські

виступи, допомагаючи їм організаційно чи матеріально. Особливо активізувалася опозиція в міських думах восени 1918 року – в період, коли поразка Німеччини в Першій світовій війні стала очевидною, а перемога країн Антанти набирала реальних обрисів. У цей час багато проросійськи налаштованих діячів зосередилися на підпільній діяльності, спрямованій на відновлення єдиної Російської імперії [51].

Водночас ті політичні сили, які підтримували переворот 29 квітня 1918 року й формально вважалися опорою режиму – такі як Всеукраїнський союз земельних власників, ПРОТОФІС, Партія народної свободи (кадети), Українська федеративно-демократична партія – не поділяли ідеології гетьманату. Вони брали участь в урядах, але фактично з перших днів висловлювали незгоду з ключовими напрямками гетьманської політики, особливо в питанні українізації. При цьому вони часто перебільшували її негативні наслідки та використовували це у своїй публічній критиці [28].

Головна розбіжність між Павлом Скоропадським та цими політичними силами полягала в баченні державності: якщо гетьман виступав за самостійну Українську Державу, то його опоненти – за збереження України як складової частини майбутньої демократичної Росії. У міру того, як поразка Німеччини ставала очевидною, зазначені партії почали відкрито виступати за відновлення політичного союзу з Росією. Користуючись авторитетом серед частини суспільства, вони активно формували відповідну громадську думку, звинувачуючи гетьманат у відсутності демократії, реакційності та неспроможності до конструктивної політики.

Таким чином, постійна внутрішня критика, особливо з боку тих, хто мав бути політичною опорою режиму, поступово підривала авторитет Гетьмана й підготувала сприятливий ґрунт для поширення ідеї загального антигетьманського повстання.

Організацію антигетьманського повстання очолили провідні діячі української революційної демократії – Микита Шаповал та Володимир

Винниченко, які активно встановлювали контакти з військовими колами, орієнтованими на ідеї відновлення УНР. Їхню ініціативу підтримали не лише представники соціалістичних сил, а й КП(б) України, боротьбисти та проросійськи налаштовані групи, які також виступали проти режиму Павла Скоропадського [66].

13 листопада 1918 року в Києві, в будівлі Міністерства шляхів, відбулося зібрання представників кількох соціалістичних партій, на якому було утворено новий вищий орган влади – Директорію. До її складу увійшли: Володимир Винниченко (як Голова), Симон Петлюра, Федір Швець, Андрій Макаренко та Опанас Андрієвський. У зверненні до народу, яке було оприлюднено одразу після створення, Директорія заявила, що влада Гетьмана має бути «знищена дощенту», а сам Павло Скоропадський оголошувався «поза законом».

Симон Петлюра, який перебував тоді в Білій Церкві, видав Універсал до українського народу з прямим закликом до всенародного повстання. Протягом кількох тижнів тривали збройні сутички, і вже 14 грудня 1918 року повстанські загони захопили Київ. За цих обставин Павло Скоропадський був змушений відмовитися від влади й покинути столицю. В той самий день Директорія офіційно проголосила відновлення Української Народної Республіки [28].

Політичний курс нового уряду значною мірою був продовженням соціалістичної лінії, яку ще раніше проводила Центральна Рада. Усі закони та укази гетьманського уряду було скасовано. Право участі в політичному житті країни втратили не лише поміщики й великий капітал, а й представники інтелігенції, яких нова влада підозрювала в лояльності до попереднього режиму. У деяких випадках боротьба з «рештками гетьманщини» набувала радикальних форм. Зокрема, висувалась ідея ліквідації Української Академії наук як інституції, нібито створеної винятково в інтересах гетьманського режиму, що викликало спротив навіть серед частини революційно налаштованої громадськості.

РОЗДІЛ 4.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ (1918-1945)

4.1. Нові гетьманські рухи

Після зречення гетьманської влади 14 грудня 1918 року Павло Скоропадський опинився в еміграції. Спочатку він мешкав у Берліні, згодом – у Швейцарії, а остаточно оселився в німецькому містечку Ванзее поблизу Берліна.

Відвідували гетьмана в Берліні старі друзі ще по імперській армії – родич Романових герцог Г. Лейхтенберзький, колишній губернський київський маршал кавалергард Ф. Безак, родичі Олсуф'єви. Проте це означало зближення з великоросійськими монархістами, яких сам Скоропадський трохи пізніше називав «правими більшовиками». Він не увійшов до складу російського монархічного центру у Берліні, як про це говорили серед емігрантів. У жовтні 1919 р., наприклад, білий генерал В. Пепеляєв у далекому Сибіру записував у щоденнику: «Ще один зайвий уряд у Берліні: Люц, Антонов, Демченко, Скоропадський, Біскупський та ін.» [11]. Майже через рік у вересні 1920 року тимчасовий повірений у справах України Р. Смаль-Стоцький передавав такі фантастичні чутки про нібито угоду гетьмана з П. Врангелем: «Все зарубіжжя переповнене новими новинами про нову гетьманську експедицію: у Скоропадського – договір з Врангелем. На підставі його він має отримати як «плацдарм» Одесу. Там заявляє він, що повернув у край і формує уряд із Липинським та Палтовим на чолі. Видає прокламації, проводить лише військові операції та після очищення краю складає владу до рук конституантів. Потім мав би прокламувати остаточне приєднання Галичини до України із визнанням Петрушевича. З цією метою мав Скоропадський отримати 200 000 000 франків. Я не мав нагоди ці звістки перевірити. Підтверджують це: ад'ютант

Гетьмана полковник Зеленецький, колишній радник посольства Полетика. Німці ще не знають, як до цих вістей ставитися» [3].

Певне підтвердження таких чуток міститься у щоденнику відомого українського діяча О. Жука, який перебував у Відні та уважно стежив звідти за тим, що відбувається. Він зафіксував наступний план: «Намагаються заручитися політичною та матеріальною допомогою Англії, щоб вона дозволила німцям дати свої війська, яких 10 000, а Галицька армія має бути основою десанту в Одесі. П. Скоропадський виступить, як Петлюра, федерацію проголосить (старатимуться, щоб Андріївський, Петлюра передали Скоропадському владу)» [8].

Насправді можна стверджувати, що серед відвідувачів гетьмана з'явилися нові особи, пов'язані з українським рухом, навіть із-поміж прихильників УНР. До нього навідувалися у різних справах Р. Смаль-Стоцький, Є.Г. Козій, які співпрацювали з посольством УНР у Німеччині. Є відомості, що у Лозанні Скоропадський вперше особисто зустрівся з митрополитом Андрієм Шептицьким – духовним лідером галицького українства, предстоятелем Української греко-католицької церкви. До того ж вони лише переписувалися у церковних справах. Серед інших контактів колишнього глави Української Держави українське посольство у Берліні називало О. Скоропис-Йолтуховського, Д. Дорошенко, С. Шемета, Ст. Степанківського та ін. [43].

Особа гетьмана не залишалася поза увагою дипломатичних та політичних спостерігачів з початку його прибуття до Берліна, потім у Швейцарії. Це був очевидний факт: на державне значення імені Павла Скоропадського озиралися буквально всі. Так, уже у лютому 1919 р. представник УНР у Німеччині М. Порш згадав присутність того в контексті діяльності «російських кіл»: «У Берліні зараз перебуває колишній гетьман, Кістяківський, багато членів «Протофісу» та ін. Політики ці вороже ставляться не лише до більшовиків, а й до України. Гетьманську інтригу посол Директорії побачив навіть у арешті рахунків дипломатичного

представництва, проведених німецькою владою після зайняття Києва більшовиками» [8].

Залишимо таку оцінку на совісті Порша, який мав довгу історію негативних відносин зі Скоропадським ще з кінця 1917 р. Саме дії генерального військового секретаря Порша призвели до того, що командир 1-го Українського корпусу змушений був залишити свою посаду, а незабаром корпус перестав існувати. Важливим є інше – увага до гетьмана, спроби простежити його контакти, дії, незаперечне розуміння його впливу на ситуацію.

Поступово Павло Скоропадський стає центром тяжіння групи прихильників, серед яких переважали колишні чиновники Гетьманату. Дуже важко переживаючи зраду значної їхньої частини, яка вирушила або до загальноросійського, або ж до національного українського табору, він дорожив тими, хто залишився вірним. У повідомленнях Поршу вони фігурують як гетьманці. Посол закликав Директорію не нехтувати цим рухом, називаючи серед учасників В. Липинського у Відні, В. Піснячевського у Кам'янці, В. Степанківського у Швейцарії, С. Шемета у Польщі, Е. Фонді де Монтюсен в Румунії. Щоправда, це повідомлення Порш завершив абсолютною нісенітницею про нібито підтримку А. Денікіним гетьманської організації у Києві.

Справжній український національний консервативний рух маємо вже 1921 р.: оформлений як національна надпартійна структура зі своїми ідеологічними принципами та особистістю Павла Скоропадського як прапора, уособлення всього руху. Протягом двох років відбулися дивовижні ідеологічні та політичні зміни – як в українській спільноті за кордоном, так і у світогляді гетьмана. Він свідомо, цілеспрямовано повертається до активного політичного життя і до смерті у квітні 1945 р. не залишає його.

За цей короткий проміжок часу відбулася кардинальна світоглядна еволюція Павла Скоропадського. Мова йде тільки про нову підступну гру зятого українофоба, ідейну еволюцію Павла Скоропадського, зближення

позицій гетьмана із землеробсько-державницьким рухом, який не у всьому підтримував главу Української Держави, а іноді виступав проти нього. Очевидно, що вихідною точкою ідейної еволюції слід вважати переосмислення самої історії нового гетьманату у спогадах його керівника. У своєму аналізі причин власної поразки, катастрофічного провалу спроби збудувати ліберально-консервативну українську державу на старому фундаменті Скоропадський виділив кілька основних проблем. Перша та найголовніша – особиста позиція пошуку середнього шляху між соціально-політичними та національними крайнощами. Усі спроби обійти ексцеси революційного соціалізму та реставраційної політики, українського націоналізму та російського шовінізму мали лише негативні наслідки. Гетьман усвідомлював, що за часів великих соціальних потрясінь такий серединний шлях далекий від популярності та ефективності, проте вважав його єдиним прийнятним для себе та корисним для України [11].

Іншою причиною, яка зрештою призвела до загибелі Української Держави у 1918 році, Павло Скоропадський вважав відсутність серед своїх співробітників впливових політичних діячів, здатних реалізувати ідеал гетьмана: демократичну та ліберальну Україну, яка спирається на приватну власність, дрібних заможних землевласників, державно мислячих людей, лідерів громадської думки. Трохи їх виявилось мало в гетьманському оточенні. В основному виходило так, що ті національні діячі, яких Скоропадський дуже хотів залучити до розвитку Української Держави, або відмовлялися від співпраці під різними приводами, або ж висували неприйнятні умови. Відомий приклад М. Грушевського, який не схотів обійняти запропоновану йому посаду Голови-президента Української академії наук. Не склалася співпраця гетьмана з М. Міхновським, лідером українських незалежників. Найближча до нового режиму за своєю ідеологією Українська партія соціалістів-федералістів визнала закономірність гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року, проте відмовилася увійти до уряду [11].

Ті особи, які, навпаки, рвалися до державних посад, керувалися чи егоїстичними, чи взагалі ворожими до української державності мотивами. Досить, що більшість міністрів, вищих державних посадових осіб, військових командирів Української Держави, що залишилися живими, вирушили в єдинонеділимський табір, всіляко відхрещувалися від минулого «сепаратизму». Це З. Завадський, Ст. Зіньківський, І. Кістяківський, С. Маркотун, Н.М. Могилянський, До. Прісовській, О. Романов, Би. Стелецький, М. Чубинський та ін. Серед лідерів гетьманського руху на еміграції знаходимо лише поодинокі імена колишніх міністра Д. Дорошенка, посла Ст. Липинського, губернського старости А. Скоропис-Йолтуховського [11].

Ще одне питання, за яким відбулася докорінна еволюція поглядів Павла Скоропадського, – відносини з Росією: тієї, яка існує, та тієї, яка можлива (не більшовицька). У спогадах знаходимо думку про доцільність тісного федеративного зв'язку між Україною та Росією та гідного (можливо – провідного) місця України в такій федерації. Такі ідеї керували гетьманом упродовж усього правління. Звідси – спроба всіляко допомогти силам опору більшовизму (Добровольчій армії, Всевеликому війську Донського), спроби створення Південної, Астраханської армій на території України, зрештою – фатальна грамота про можливість федерації з майбутньою Росією від 14 листопада 1918 року [11].

Отже, попри вимушену політичну ізоляцію, вже на початку 1920-х років Скоропадський повертається до громадсько-політичного життя. Це стало можливим завдяки активності гетьманськи орієнтованої частини української еміграції, яка згуртувалася навколо постатей В'ячеслава Липинського та Сергія Шемета – ініціаторів створення політичної організації «Український союз хліборобів-державників» (УСХД). Ця структура розглядалася як форма політичної підтримки гетьмана в умовах еміграції, а її ідеологічною основою стало вчення Липинського про державу

як правову форму організації нації на принципах консерватизму, ієрархії, обов'язку й землевласницького патріотизму [19].

Павло Скоропадський, прийнявши пропозицію очолити цей рух, фактично став уособленням політичного спадкоємства гетьманської ідеї. Він брав активну участь у формуванні нового типу українського еміграційного державницького мислення, де поєднувалися монархічні елементи, прагматизм і критика революційно-соціалістичних експериментів. У концепції УСХД гетьман розглядався не як абсолютний правитель, а як гарант стабільності, правопорядку і тягlosti української державності.

Проте в 1930-х роках у середовищі гетьманців виникли серйозні ідеологічні та організаційні суперечності. Павло Скоропадський, як практичний керівник руху, прагнув до централізації управління та персонального контролю за його розвитком, тоді як В'ячеслав Липинський відстоював ідею автономного інтелектуального центру з ідеологічною незалежністю від особи гетьмана. Ці протиріччя призвели до розколу: частина прихильників залишила УСХД, а навколо самого Скоропадського сформувалась нова структура – «Союз гетьманців-державників» (СГД), яка стала офіційним продовжувачем політичної лінії гетьмана в еміграції [57].

Новий союз швидко набув організаційної міцності завдяки авторитету Скоропадського та його особистій активності. Мережа гетьманських осередків охопила не лише країни Центральної Європи – Австрію, Німеччину, Чехословаччину, – а й Західну Європу (Францію), Північну Америку (Канаду, США) і західноукраїнські землі, що входили на той час до складу Польщі. Гетьманський рух в еміграції виступав не лише як політична сила, а й як форма морального опору проти більшовизму, радикального націоналізму та розчарування, пов'язаного з поразкою визвольних змагань. Його учасники продовжували розвивати власну концепцію української державності, де акцент робився на історичній

легітимності, правопорядку та національній єдності, що зберігалось в умовах вигнання [43].

Продовжуючи діяльність в еміграції, Павло Скоропадський прагнув не лише підтримувати символічну тяглість гетьманської традиції, а й формувати навколо себе активне політичне середовище, здатне забезпечити ідейну єдність української еміграції. У цьому контексті новостворений «Союз гетьманців-державників» не був типовою політичною партією, а радше політико-ідеологічним рухом із чіткою програмою, в основі якої лежала концепція «трудої монархії» – держави, що спирається на господарів землі, виробників і патріотичну інтелігенцію.

Ідеологія гетьманського руху в еміграції була спрямована на критику як радикального соціалізму, так і націоналістичного романтизму, які, на думку його лідерів, спричинили поразку Української революції. Визначальним елементом програми було прагнення створити не демократичну за формою, але справедливу за змістом державу, де влада мала бути зосереджена в руках гетьмана як символу єдності, спадкоємності та історичної традиції. При цьому майбутній гетьман мав обиратися не за правом крові, а за заслугами та через процедуру, визначену законом. У такий спосіб гетьманство розглядалось не як абсолютна монархія, а як форма «органічної демократії», притаманна українській політичній культурі [40].

Організаційно «Союз гетьманців-державників» функціонував як транснаціональна структура: осередки були тісно пов'язані з українськими громадами в еміграції, діяли клуби, видавалися брошури, статті, велися дискусії про шляхи збереження національної єдності в умовах вигнання. Особливо активною була діяльність у Чехословаччині, де традиційно перебувала велика кількість української політичної еліти, а також у Канаді та США, де українська діаспора підтримувала гетьманський рух матеріально та організаційно. Завдяки старанням Скоропадського й

відданих йому прибічників, гетьманський рух зберіг цілісність до самої смерті Павла Петровича у 1945 році [42].

У цей період Павло Скоропадський також розумів важливість передачі лідерства наступному поколінню. У 1939 році, передчуваючи початок нової світової війни, він відправив свого сина Данила до Великої Британії, де той мав гарантувати безперервність гетьманської ідеї у разі загострення політичної ситуації в Європі. Таким чином, гетьманська лінія не лише збереглася в ідеологічному плані, а й отримала персональне продовження, що надало рухові елементи династичної спадкоємності, але без знецінення політичної гнучкості й адаптивності до змін.

Загалом, діяльність Павла Скоропадського в еміграції свідчить про його незгасаючу віру в ідею української державності, яка мала ґрунтуватися не на миттєвих революційних емоціях, а на тверезому розумінні історичної відповідальності, тяглості традиції, морального авторитету та глибокої політичної культури. Його праця в еміграції, попри обмежені ресурси та відсутність прямої політичної влади, стала одним із найпослідовніших прикладів елітарного українського державницького мислення ХХ століття.

4.2. Заснування Українського наукового інституту при Берлінському університеті

Крім політичної діяльності, Скоропадський підтримував розвиток української науки. Саме з його ініціативи в 1926 році в Німеччині було створено Український науковий інститут при Берлінському університеті, який став важливим науковим і культурним центром української еміграції. Метою інституту було «ознайомити українську інтелігенцію з німецьким інтелектуальним життям та запобігти їй навчання панслов'янським (Прага) чи антинімецьким (Краків) вченням» [61]. Його інші завдання включали сприяння дослідженням України в галузі історії, політики, мистецтва та культури. Іван Мірщук [60] взяв на себе керівництво у 1931 році. Німецька влада, від фінансової підтримки якої залежало українське спонсорське

товариство, сприяла екзистенційному конфлікту між учасниками українських еміграційних груп і поклала край науковій орієнтації УНІ ще у 1932 році. Незважаючи на захоплення влади націонал-соціалістами, координація не відбулася через розбіжні інтереси міністерств і партійних фракцій. УНІ залежав від фінансової та програмної підтримки в боротьбі українських партій і виявляв готовність до опортуністичної співпраці з нацистським режимом [61].

У 1939 році куратором був призначений Георг Герулліс. Він політично контролював його роботу та координував доручені роботи. Послуги включали переважно публікації, пов'язані з війною. Сюди також входили німецький та український військовий словник і військово-географічна інформація про європейську частину Росії. «Україна. Каталог місць та етнографічну карту» [61].

Український науковий інститут став першою офіційною академічною установою за межами України, що системно займалася науковими дослідженнями, популяризацією української мови, культури та історії в європейському інтелектуальному середовищі. Інститут працював у складі Берлінського університету й мав офіційний статус, що дозволяло йому здійснювати наукову, видавничу, архівну діяльність на високому академічному рівні. Його існування стало можливим завдяки дипломатичним і фінансовим зусиллям Павла Скоропадського та підтримці української еміграції в Німеччині.

Український науковий інститут при Берлінському університеті відіграв ключову роль у збереженні та поширенні української наукової спадщини за межами батьківщини, особливо в умовах політичної еміграції та втрати державності. Одним із провідних напрямів його діяльності стала видавнича робота, яка набула системного характеру й охоплювала широкий спектр гуманітарних дисциплін [66].

Зокрема, інститут підготував і видав численні наукові праці з історії України – від досліджень козацької доби до подій Української революції

1917–1921 років. Опрацьовувалися й теми новітньої історії, пов'язані з діяльністю Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, еміграційного руху. Ці видання мали на меті не лише зберегти історичну пам'ять, а й протистояти дезінформації, яка поширювалася в радянській та російській історіографії.

Не менш активною була праця в галузі українознавства й філології. Видавалися праці, присвячені українській мові, літературі, фольклору, а також діалектології та мовознавчим аспектам. Велика увага приділялася перекладам українських класичних і сучасних літературних творів німецькою мовою, що мало на меті познайомити західноєвропейську аудиторію з українською культурою. Такі переклади виступали своєрідним інструментом культурної дипломатії та засобом міжнародного визнання української національної самобутності [57].

Інститут видавав, серед іншого, серії «Праці Українського наукового інституту в Берліні» та «Повідомлення Українського наукового інституту в Берліні».

Особливе значення в роботі інституту мали архівна та бібліотечна діяльність. Науковці інституту збирали, систематизували й зберігали документи української політичної еміграції, а також матеріали про події української історії ХХ століття. У бібліотечному фонді концентрувалися рідкісні книги, періодика, мемуари, офіційні урядові документи Української Народної Республіки, Гетьманату, архіви українських партій, установ, діячів культури й політики. Бібліотека інституту швидко стала однією з найповажніших українознавчих книгозбірень у Західній Європі.

Інститут став осередком інтелектуального життя української діаспори в Німеччині та місцем співпраці провідних науковців, митців, політичних діячів. Його діяльність сприяла зміцненню національної ідентичності серед емігрантів і формуванню позитивного образу України в очах європейської наукової спільноти.

Після Другої світової війни інститут припинив свою діяльність, а його бібліотека була втрачена. Проте традиції українських наукових досліджень у Німеччині були продовжені іншими установами та ініціативами. Зокрема, у 2015 році було створено дослідницьку мережу PRISMA UKRAÏNA, яка об'єднує науковців з різних дисциплін для вивчення історії та культури України в європейському контексті. Ця мережа організовує семінари, конференції та публікації, спрямовані на переосмислення східноєвропейських студій у часи змін [65].

Крім того, у Німеччині активно діє Німецько-українське академічне товариство, яке підтримує українських науковців, організовує лекції, конкурси для аспірантів та інші заходи, спрямовані на розвиток українських студій. Одним із таких заходів є серія лекцій «Наука з перших вуст», де обговорюються актуальні теми української науки, культури та суспільства.

Таким чином, хоча Український науковий інститут у Берліні більше не функціонує, його спадщина живе в сучасних ініціативах, які продовжують розвивати українську науку та культуру в Німеччині та Європі.

4.3. Відстоювання інтересів України перед офіційними колами Рейху

У міжвоєнний період, перебуваючи в еміграції на території Німеччини, Павло Скоропадський докладав зусиль для захисту інтересів України перед офіційною владою Третього Рейху. Хоча його політичне становище було обмежене відсутністю власної держави, авторитет Скоропадського як колишнього глави Української Держави, його військовий чин і зв'язки в європейських консервативних колах дозволяли йому вести діалог з частиною німецької політичної та військової еліти [60; 61].

Після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів становище Павла Скоропадського ускладнилося. Щоб зберегти можливість існування «Союзу гетьманців-державників» і підтримувати життя української

громади, йому доводилося вдаватися до дипломатії, використовуючи свій особистий авторитет і зв'язки [60; 63].

Передбачаючи початок великої війни в Європі, Скоропадський ще у 1939 році приймає важливе рішення: він відправляє свого сина Данила до Англії, аби в разі перемоги антигітлерівської коаліції забезпечити продовження гетьманського руху за межами Третього Рейху. Це свідчило про далекоглядність Скоропадського та його прагнення зберегти гетьманську ідею за будь-яких обставин [35; 60].

Гетьман не підтримував нацизм, він змушений був «лояльно» ставитися до нього. Але, незважаючи ні на що, Скоропадський завжди відстоював перед офіційними колами Рейху й серед громадськості інтереси українців. Наприклад, коли угорські війська окупували в 1939 році Карпатську Україну, гетьман виступив у оборону її незалежності. Заходам Павла Скоропадського завдячують звільненням з німецьких концтаборів Степана Бандери, Андрія Мельника, Ярослава Стецька та ін. [60; 34].

Головною метою діяльності Скоропадського в цьому напрямі було представлення України як окремого історичного та політичного суб'єкта, що має право на самостійність. Він неодноразово наголошував на тому, що український народ не є складовою частиною Росії – ані білої, ані радянської – і що будь-які проєкти «відновлення єдиної Росії» за участю українських земель є неприйнятними. У приватних розмовах, меморандумах і зустрічах він наполягав на необхідності враховувати окрему ідентичність України, зокрема у військово-стратегічному плануванні, яке активно велося в Третьому Рейху напередодні Другої світової війни [42; 32].

Зважаючи на складну політичну ситуацію, Скоропадський намагався представити український рух як потенційного союзника Німеччини у протистоянні з СРСР. У цьому контексті він вважав за доцільне показати українську еміграцію як силу, здатну забезпечити стабільність і порядок на території майбутньої незалежної України. Водночас він був обережним у

своїй співпраці з націонал-соціалістичним режимом, уникаючи публічної підтримки ідеологічних гасел нацизму, з якими не погоджувався [62; 60].

Окрім політичних аргументів, Скоропадський вдавався і до культурної дипломатії. Він активно підтримував діяльність Українського наукового інституту при Берлінському університеті, а також сприяв організації культурних і освітніх заходів, що демонстрували інтелектуальний потенціал українського народу. Це дозволяло створити позитивне уявлення про Україну як цивілізовану й культурно розвинену націю в очах німецьких еліт [61; 66].

Водночас, із приходом до влади націонал-соціалістів ситуація ускладнилася. Ідея сильної централізованої Німеччини не передбачала підтримки незалежних слов'янських держав, тому Скоропадському доводилося з усією дипломатичною майстерністю шукати шляхи впливу на рішення німецького керівництва, захищаючи інтереси українського національного руху й еміграції. Усвідомлюючи небезпеку тотальної війни, він навіть відправив свого сина Данила до Англії, розраховуючи на збереження спадкоємності української державницької традиції у разі поразки Третього Рейху [42; 60].

Протягом 1938—1941 років Скоропадський намагався згуртувати всі українські сили в діаспорі. Він не поділяв надій деяких угруповань емігрантів, що німці відновлять українську державність. На жаль, Павло Скоропадський не встиг у мирний час завершити організаційне та ідеологічне формування «Союзу гетьманців-державників» [60; 66].

11 березня 1945 року у Берліні Український штаб організував святкову Шевченківську академію. Зал заповнювали представники української науки і мистецтва, був присутній також і гетьман Павло Скоропадський [11].

Наприкінці війни, 16 квітня 1945 року, під час бомбардування англо-американською авіацією станції Платлінг, що поблизу Мюнхена в Баварії, він був смертельно поранений. Помер Павло Скоропадський 26 квітня 1945 року в лікарні монастиря Меттен [30; 64].

4.4. Оцінка діяльності

Більшість сучасників Павла Скоропадського оцінювали його діяльність переважно критично, вважаючи, що його політика орієнтувалася на підтримку великих землевласників і підприємців, а також носила проросійський і наднаціональний характер, що викликало незадоволення серед широких верств населення [18]. Союз із німецькими військами також сприймався неоднозначно – для багатьох вони виглядали не як союзники, а як окупанти.

Соціал-демократ Ісаак Мазепа, наприклад, називав гетьманський режим «владою російських реакційних кіл» та «протиукраїнським режимом». Володимир Винниченко вважав, що Скоропадський прагнув ліквідувати українську державність і відновити імперські порядки. Микита Шаповал описував ситуацію жорстко і полярно: на його думку, «гетьмансько-німецький переворот» протиставив «російсько-жидівську буржуазію, поміщиків і українських куркулів» українським селянам і робітникам, тобто поставив «чуже місто проти українського села» [48].

Петро Врангель, якому Скоропадський пропонував очолити штаб, згадував про несподіванку, яку спричинило проголошення гетьманату. У своїх спогадах він писав: «Переворот на Україні та утворення гетьманства були для нас повною несподіванкою». Водночас Врангель переказував розмову зі Скоропадським, під час якої той наполягав на здатності України бути незалежною державою й заявляв, що «об'єднання слов'янських земель Австрії та України і утворення самостійної і незалежної України, мабуть, єдине життєве завдання» [3].

Про складні відносини Скоропадського з німцями згадував також Антон Денікін. За його словами, незадовго до перевороту Скоропадський запропонував одному з київських генералів взяти участь у формуванні нового уряду, який мав замінити Центральну Раду та стати посередником між німцями й українським народом. Генерал відмовився, не бажаючи працювати «на німців», однак Скоропадський запевняв, що «німці тут ні до

чого», обіцяв «самостійну політику» й навіть висловив надію, що «зможе обійти німців і змусити їх працювати на користь України» [4].

Зовсім інакше оцінює гетьманат сучасний український історик і філософ Мирослав Попович. У праці «Червоне століття» він зазначає: «Режим Скоропадського – це правоцентристський авторитарний режим, але немає жодних підстав вважати його антиукраїнським». На думку Поповича, гетьманський уряд зміг на певний час стабілізувати внутрішню ситуацію: зменшити рівень погромів і насильства, стабілізувати фінанси, покращити торговельну ситуацію й створити умови для відновлення економіки, зокрема в аграрному секторі.

Втім, чимало його опонентів дорікали Скоропадському за підтримку білогвардійців і колишніх царських офіцерів, натомість відштовхуючи українські патріотичні сили. Йому також закидали спроби відновлення елементів царського порядку, відсутність реакції на зловживання та насильство, які чинили німецькі війська під час збору контрибуцій, і загальну політичну пасивність у відповідальні моменти [19].

ВИСНОВКИ

1. У процесі дослідження громадсько-політичної діяльності Павла Скоропадського в еміграції було встановлено, що тема гетьманату й постаті Скоропадського широко представлена як в українській, так і в західній історіографії. Західні автори (F. Golczewski, P. Magocsi, C. Kumke, B. Kerski) аналізують гетьманат у контексті геополітичної ситуації та постімперських трансформацій, розглядаючи його як альтернативну модель державного будівництва. Українські дослідники (Ю. Булгаков, С. Павленко, Д. Дорошенко) приділяють увагу особистості гетьмана, структурі його влади, програмним засадам та діяльності в еміграції. Джерельну базу становлять мемуарна література, документи еміграційних організацій, публіцистика, а також праці учасників і очевидців подій, що дозволяє комплексно висвітлити досліджувану проблему.

2. Аналіз суспільно-політичної ситуації кінця XIX – першої половини XX століття показав, що діяльність Павла Скоропадського розгорталася в умовах глибокої трансформації імперських структур та формування модерного українського національного руху. У Наддніпрянській Україні спостерігалася піднесення політичної активності, що завершилося створенням УНР, а згодом – Гетьманату. Водночас Західна Україна в межах Австро-Угорщини формувала власну еліту й досвід політичної боротьби. Гетьманська держава виникла внаслідок внутрішньої кризи Центральної Ради та зовнішньої підтримки з боку Німеччини, однак її внутрішньополітична концепція – авторитаризм, централізація, відновлення права власності – не отримала широкої підтримки, що в підсумку призвело до її краху.

Соціально-економічна ситуація на українських землях у період правління Павла Скоропадського характеризувалася глибокою кризою, спричиненою війною, революцією та розпадом імперій. Попри спроби гетьманського уряду стабілізувати фінансову систему, налагодити

грошовий обіг, підтримати підприємництво та впорядкувати аграрні відносини, йому не вдалося реалізувати заплановану земельну реформу й досягти соціального консенсусу. Невдоволення як селянства, так і робітництва, саботаж із боку чиновництва та залежність від окупаційних німецьких структур унеможливили повноцінну реалізацію реформ. Водночас варто визнати, що за короткий період існування Гетьманату відбулося часткове економічне пожвавлення та спроба відновити інституційну структуру господарського життя.

3. Життєвий шлях Павла Скоропадського розпочався в родині зі славетною козацько-старшинською традицією, що зумовило його тісний зв'язок з українською історією та національною ідентичністю. Виховання у родовому маєтку, глибока повага до минулого свого роду та належність до аристократичних кіл Російської імперії сформували в ньому світогляд, орієнтований на дисципліну, порядок, обов'язок і консерватизм. Освіта у Пажеському корпусі й військова служба в імператорській армії забезпечили йому блискучу кар'єру офіцера, але водночас не віддалили від українського питання, яке він пізніше сприйматиме не лише емоційно, а й політично.

Військовий досвід Павла Скоропадського, набутий під час Російсько-японської та Першої світової воєн, сформував його як стратега, лідера та організатора. Його підвищення до звання генерал-лейтенанта й командування корпусом свідчили про визнання його здібностей в імперській армії. Після революції 1917 року Скоропадський обрав лояльно-обережну позицію щодо Центральної Ради, а згодом очолив українізований військовий корпус. Його негативне ставлення до соціалістичних ідей, а також спроба знайти шлях збереження порядку через військову організацію стали передумовами для його участі в утвердженні альтернативного політичного курсу – гетьманату.

Період гетьманської влади Павла Скоропадського був однією з найпоспідовніших спроб побудови сильної української держави на засадах централізованої влади, правопорядку, правової безперервності та

економічної стабільності. Попри короткий термін правління, гетьману вдалося закласти інституційні основи: відновити державний апарат, створити Українську академію наук, запровадити реформи в освіті, військовій сфері, банківській системі. Водночас орієнтація на російську бюрократію, союз із Німеччиною, проігноровані соціальні очікування селянства й обмежене використання української мови в адміністрації призвели до втрати підтримки. Гетьманат виявився політично ефективною, але соціально ізольованою конструкцією, яка зазнала поразки через відсутність широкої національної легітимності.

4. Після еміграції Павло Скоропадський не лише не припинив громадсько-політичну діяльність, а й зумів консолідувати навколо себе новий гетьманський рух. Його співпраця з В'ячеславом Липинським сприяла формуванню ідеологічної платформи «Українського союзу хліборобів-державників», яка пропонувала альтернативу як більшовицькому, так і соціалістично-демократичному баченню майбутньої України. Попри розкол руху в 1930-х роках, Скоропадському вдалося зберегти авторитет і очолити «Союз гетьманців-державників», що функціонував у багатьох країнах Європи й Північної Америки. Таким чином, гетьманська ідея залишалась живою в політичному житті української еміграції аж до його смерті.

Заснування Українського наукового інституту при Берлінському університеті у 1926 році стало одним із найвагоміших здобутків Скоропадського в культурно-інтелектуальному вимірі. Інститут, що об'єднав провідних українських учених і видав десятки праць з історії, мовознавства, фольклору та політики, сприяв популяризації українських студій у європейському науковому середовищі. Завдяки зусиллям гетьмана та його соратників інститут став офіційною платформою для представлення української науки, культури й державної тяглості за межами радянської України.

У роки Другої світової війни Павло Скоропадський, незважаючи на обмежені можливості, намагався представляти українські інтереси перед керівництвом Третього Рейху. Уникаючи відкритої підтримки нацистського режиму, він прагнув довести спроможність українського еміграційного середовища до державного самоуправління. Виступи на захист Карпатської України, дипломатичні звернення, а також звільнення провідних діячів національного руху з концтаборів свідчать про його зважену, але активну позицію. Він послідовно підкреслював, що український народ є окремим політичним суб'єктом і не може бути частиною жодної «єдиної Росії».

Постать Павла Скоропадського в історії України викликає неоднозначні оцінки. Його противники, особливо з табору соціалістів та націоналістів, критикували його за авторитаризм, союз із Німеччиною та проросійські симпатії серед чиновників. Водночас сучасна історіографія визнає, що гетьман залишався послідовним державником, який у найскладніших умовах намагався зберегти ідею української державності, опираючись на правову спадкоємність, культурну автономію та модерну політичну концепцію. Його внесок у збереження національної тяглості в умовах вигнання, розвиток науки й міжнародне представництво України становить значну частину української політичної спадщини ХХ століття.

Отже, підсумовую все сказане, можемо відзначити, що громадсько-політична діяльність Павла Скоропадського в еміграції (1918–1945) була цілеспрямованою спробою зберегти ідею української державності в умовах бездержавності й геополітичної нестабільності. У непростих політичних обставинах він зумів сформувати і очолити впливовий гетьманський рух, підтримати розвиток української науки й культури через створення Українського наукового інституту в Берліні, а також відстоювати інтереси українського народу перед офіційними колами Третього Рейху. Незважаючи на критику й складну спадщину, його діяльність засвідчила послідовність, політичну зрілість і відданість справі державного самоствердження України, що дозволяє розглядати Скоропадського як одну

з ключових постатей українського еміграційного державницького руху ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Андрієвський В. З минулого. Рік 1917 на Україні. 2 частини. Берлін, 1921. 300 с.
2. Войнаренко О. З гетьманських часів : спогади самовидця з року 1918. Детройт: Накладом Жіноч. від. Укр. гетьман. орг., 1950. 30 с.
3. Врангель про Скоропадського. URL: <https://mikhael-mark.livejournal.com/547449.html>
4. Денікін про Скоропадського. URL: <https://www.istpravda.com.ua/rus/articles/2018/10/6/153084/>
5. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє-минуле (1901-1914). Вінніпег: Видавнича Спілка "Тризуб", 1949. 167 с.
6. Закони про тимчасовий державний устрій України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Закони_про_тимчасовий_державний_устрій_України
7. Листування Павла Скоропадського. *Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси*. Київ, 2003. С. 231-280.
8. Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон: Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський Університет, 1985. 416 с.
9. Назаренко Е. Олена Отт-Скоропадська: "Батько вважав, що єдиним виходом для України є її незалежність". *Голос із минулого – останнє інтерв'ю гетьманівни*. С. 552-563.
10. Папакін Г. Невідомий щоденник Павла Скоропадського періоду російсько-японської війни 1904-1905 рр. *Архіви України*. 2006. № 1-6. С. 412-418.
11. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ – Філадельфія, 1995. 450 с.

12. Jubilee publication of "Batkivschyna" dedicated to the 60th Anniversary of Ukrainian Hetman (Monarchic) State reestablished by Paul Skoropadsky April 29th 1918 / ed. M. Korolyshyn. Toronto: Batkivschyna, 1978. 188 p.

Література:

13. Алексеев Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох. К., 2000. 600 с.
14. Алексеев Ю. М., Вертечем А. Г., Даниленко В. М. Історія України. К., 2003. 430 с.
15. Борисенко В, Курс української історії. К., 1998. 780 с.
16. Брайчевський М. Вступ до історичної науки. К., 1991. 680 с.
17. Булгаков Ю. Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991-2011 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2011. 231 с.
18. Булгаков Ю., Павленко С. Життя та діяльність Павла Скоропадського в українській історіографії 1991-2011 рр.: бібліографія. Київ: Логос, 2012. 59 с.
19. Булгаков Ю., Павленко С.Ф. Життя та діяльність Павла Скоропадського в українській історіографії 1991-2011 рр.: бібліографія. К. : Логос, 2012. 59 с.
20. Бушак С. Великий будівничий : останній гетьман України Павло Петрович Скоропадський. *Київ*. 1998. № 11. С. 153-157.
21. Васильєв М. Людина, якій не сказали «спасибі» : 80 років тому, 14 грудня 1918 року, гетьман України Павло Скоропадський передав владу Директорії. *Україна і світ сьогодні*. 1998. № 17. С. 11.
22. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). Львів, 1996. 700 с.
23. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.: причини та наслідки. *Актуальні проблеми юридичної науки у*

- дослідженнях вчених: науково-практичний збірник*. Київ, 2000. № 3. С. 2–10.
24. Гай-Нижник П. П. Власний Штаб гетьмана П. Скоропадського : структура, штати, завдання (1918 р.). *Гілея: науковий вісник*. 2011. № 54. С. 91- 101.
25. Гай-Нижник П. Створення власної адміністрації гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році. *Київська старовина*. 2000. № 1. С. 80-86.
26. Гай-Нижник П. Таємні видатки гетьманату П. Скоропадського. *Київська старовина*. 2000. № 4. С. 44-51.
27. Гетьман Павло Скоропадський (1873-1945): матеріали для біобібліографії / укл. Г.Шовкопляс, І. Шовкопляс; бібліогр. ред. О.Онищенко. Київ: Бібліотечний вісник, 1996. 54 с.
28. Головченко В. І. Скоропадський Павло Петрович. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т.* / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2 : М-Я. 812 с.
29. Горелов В. Останній гетьман України: П.П. Скоропадський. *Голос України*. 1993. 15 травня. С. 4.
30. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації. ХІХ-ХХ ст. К., 1996. 890 с.
31. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. К., 1993. 740 с.
32. Гуржій О. І., Смолій В, А. та ін. Історія України. Нове бачення: в 2-х т. К., 1995, 1996. 500 с.
33. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914—1920). Мюнхен, 1969. 340 с.
34. Дорошенко Д.. Історія України. 1917-1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року. Ужгород, 1930. 280 с.
35. Дорошенко Д.. Історія України. 1917—1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року. Ужгород, 1930. 500 с.

- 36.Енциклопедія українознавства : Словникова частина: в 11 т. / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж-Нью-Йорк : Молоде життя, 1955-1995. 680 с.
- 37.Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст. Соціально-політичний портрет. К., 1993. 220 с.
- 38.Кущинський А. Гетьман Павло і гетьманич Данило Скоропадські. Чікаго: [б.в.], 1968. 65 с.
- 39.Лановик Б. Д., Матейко Р. М., Матисякевич З. М. Історія України: Навчальний посібник / За ред. Б. Д. Лановика. 2-ге вид., перероб. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1999. 574 с.
- 40.Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. К, 1994.
- 41.Масенко Л. Феномен малоросійства: Павло Скоропадський. *Мова і політика*. С. 12-18.
- 42.Нагаєвський І. Історія української держави XX ст. К., 1994. 450 с.
- 43.Останній гетьман України : до відзначення 140-річчя від дня народження Павла Петровича Скоропадського (1873-1945) : бібліогр. покажч. / уклад.: Черкасова Е.А., Левчук О.В. ; відп. за вип. В. О. Герасимова ; ДВНЗ «Запорізький національний університет» МОН України. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. 26 с.
- 44.Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя (1873—1945). *Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918*. Київ; Філадельфія, 1995. С. 35-43.
- 45.Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: іст.-арх. нариси / Держ. ком. архівів України, Центр. держ. іст. архів. Київ: [б.в.], 2003. 281 с.
- 46.Папакін Г. В. Приватні архіви української родової еліти в національній історії другої половини XVII-XX ст. (на прикладі архівної спадщини роду Скоропадських): дис. ... д-ра іст. наук :

- 07.00.10 / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2005. 450 арк.
47. Папакін Г. В. Скоропадський Павло Петрович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9 : Прил.-С. С. 614.
48. Пиріг Р. Скоропадський Павло Петрович. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 667.
49. Проданюк Ф. Павло Скоропадський : від царського генерала до Гетьмана України. *Урядовий кур'єр*. 1993. 13 травня. С. 3.
50. Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ: Альтернативи, 2003. 304 с.
51. Рум'янцев В. Павло Скоропадський в українському державотворенні (до 140-річчя з дня народження). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 34–43.
52. Самовидець. Самостійник чи федераліст? Правда про Гетьмана Павла Скоропадського. Чикаго: Видання Союзу гетьманців державників Америки, 1935. 12 с.
53. Струкевич О.К. Історія України: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2017. 240 с.
54. Турченко Ф.Г., Мороко В.М. Історія України: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2017. 384 с.
55. Фігурний Ю. С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі / М-во освіти і науки України, НДІ українознавства, Від. укр. етнології. Київ: НДІУ, 2008. 127 с.
56. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності: Курс лекцій. К., 1999. 600 с.
57. Яневський Д. Б. Грушевський. Скоропадський. Петлюра. Харків: Фоліо, 2020. 794 с.

58. AVE. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / Петро Кралюк та ін. ; упоряд. Ігор Сюдюков ; за заг. ред. Лариси Івшиної. 1-е вид. Київ: День: Українська прес-група, 2018. 679 с.
59. Basil Kerski, Andrzej Stanisław Kowalczyk (Hrsg.): Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse. Gespräche mit Bohdan Osadczuk (Alexander Korab). Fibre, Osnabrück 2004. 430 p.
60. Basil Kerski, Andrzej Stanisław Kowalczyk (Hrsg.): Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse. Gespräche mit Bohdan Osadczuk (Alexander Korab). Fibre, Osnabrück 2004. 230 p.
61. Carsten Kumke: Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: zwischen Politik und Wissenschaft. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Bd. 43, 2, Wiesbaden, 1995, S. 218–253.
62. Frank Golczewski: Deutschlands Ukraine-Politik 1918–1926. In: Nationalities Papers. 24, Nr. 2 1996, S. 287–301, hier S. 290 p.
63. Frank Golczewski: Deutschlands Ukraine-Politik 1918–1926. In: Nationalities Papers. 24, Nr. 2 1996, S. 287–301, hier S. 292 p.
64. Katrin Boeckh: Stalinismus in der Ukraine: die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg. 2007 (Online-Teilansicht). 139 p.
65. Markus Wolf: Žid – Kritik einer Wortverbannung. Imagologie Israels zwischen staatspolitischem Kalkül und künstlerischer Verfremdung. (= Peter Rehder (Hrsg.): Sagners Slavistische Sammlung 30) Kubon und Sagner, München 2005. 180 p.
66. Paul Robert Magocsi: History of Ukraine. The Land and Its Peoples. 2. Auflage. University of Toronto Press, Toronto 2010, ISBN 1-4426-8620-0, S. 522 p.